

Σκέψεις του Έλευθερίου Βενιζέλου για την ελληνική εξωτερική πολιτική.

(Σύγκριση των απόψεών του που διατύπωσε σέ έκθεσή του τό 1924 καί τής πολιτικῆς που ἐφήρμοσε τό 1928-1930).

Άρετή Τούντα-Φεργάδη

Εισαγωγικό σημείωμα

Στά τέλη του 1924 οί έλληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις είχαν όξυνθει εξαιτίας τής καταγγελίας τής Συνθήκης Συμμαχίας του 1913 που δέσμευε τίς δύο χώρες.

Στίς προσπάθειες που κατέβαλαν τότε Έλλάδα καί Γιουγκοσλαβία για τή διευθέτηση τής διαφοράς τους έλαβε μέρος καί ο Έλευθέριος Βενιζέλος, ό όποιος συναντήθηκε στό Παρίσι με τό Γιουγκοσλάβο ύπουργό των Έξωτερικών Nintchitch.

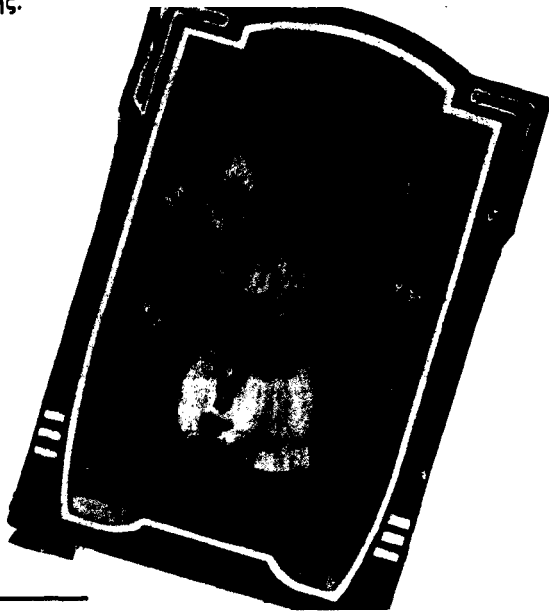
Στή μελέτη που άκολουθεί παρουσιάζεται μιá έκθεση¹ τήν όποία έστειλε ό Βενιζέλος στην κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου άμέσως μετά τή συνάντησή του με τόν ύπουργό Έξωτερικών τής Γιουγκοσλαβίας.

Στό πρώτο μέρος τής μελέτης επιχειρείται ή άναφορά στους λόγους που όδήγησαν στην συνάντηση Nintchitch - Βενιζέλου. Στό δεύτερο, παρουσιάζεται τό κείμενο τής έκθέσεως του Βενι-

1. Τό έγγραφο αυτό έχει χαρακτηριστεί, πιθανόν από τό Γεώργιο Βεντήρη που κατέταξε τό Άρχείο Βενιζέλου, ως «θεμελιώδους σημασίας». Η φράση άναφέρεται στό αντίγραφο. Σημειώνουμε άκόμα ότι στό Άρχείο Βενιζέλου ύπάρχει καί τό πρωτότυπο του εγγράφου. Μερικές λέξεις δέν άναγράφονται ολόκληρες. Στην παρουσίαση του κειμένου οί λέξεις συμπληρώθηκαν καί προστέθηκαν διευκρινιστικά στις ύποσημειώσεις κάποιες ιστορικές πληροφορίες οί όποιες βοηθούν στην δλη παρουσίαση τής έκθέσεως του Έλευθερίου Βενιζέλου.

ζέλου. Στο έγγραφο αυτό ο Έλληνας πολιτικός αναφέρει τα σπουδαιότερα σημεία της συνομιλίας του με το Nintchitch ενώ παράλληλα αναπτύσσει δικές του απόψεις και κρίσεις για θεμελιώδη ζητήματα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και συγκεκριμένα για τις σχέσεις της Ελλάδας με την Ιταλία όπως και τις σχέσεις της με τα Βαλκανικά κράτη. Στην έκθεση επομένως αυτή του Βενιζέλου παρουσιάζεται ανάγλυφη ή εικόνα των διεθνών προβλημάτων που απασχολούσαν το ελληνικό κράτος τα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου.

Στις σκέψεις του Βενιζέλου διακρίνονται πολλές από τις θέσεις πάνω στις οποίες αργότερα, στα 1928, ανέλαβε και πάλι τη διακυβέρνηση της χώρας, θεμελίωσε την επιτυχή εξωτερική πολιτική την οποία ακολούθησε. Η σημασία των θέσεων αυτών προκύπτει από το σχετικό έγγραφο που δημοσιεύεται και που η παρουσίασή του έχει σκοπό τη σύγκριση των απόψεων που ο Βενιζέλος ανέπτυξε στα 1924, παίρνοντας άφορμή από την ελληνογιουγκοσλαβική διένεξη, με την εξωτερική πολιτική την οποία έφηρμοσε στα 1928-1932. Η σύγκριση αυτή, η οποία δεν ξανταίει το θέμα αλλά προσπαθεί να έντοπισει ορισμένα σημεία του, επιχειρείται στο τρίτο τμήμα της παρούσας μελέτης.²

2. Ορισμένες περιόδους και ορισμένα θέματα της εξωτερικής πολιτικής της βενιζελικής τετραετίας 1928-1932 έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια αντικείμενο ιστορικής έρευνας και αναλύσεων. Οι σχετικές μελέτες έχουν βασισθεί σε έρευνα κυρίως των αγγλικών, γαλλικών και ιταλικών αρχείων, όπως και του προσωπικού αρχείου του Βενιζέλου, που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στις έξι μελέτες: Κ. Σβολοπούλου, 'Η Ελληνική Έξωτερική Πολιτική μετά την Συνθήκη της Λωζάννης. Η Κρίσιμος Καμπή. Ιούλιος - Δεκέμβριος 1928 (Θεσσαλονίκη, 1977), 'Ι. Αναστασιάδου, «Ο Βενιζέλος και το Έλληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930», στο Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του (Αθήνα, 1980). Σ' αυτές τις εργασίες στηρίχθηκε το συγκριτικό τμήμα της παρούσας μελέτης αλλά και σε ορισμένα έγγραφα από το 'Ιστορικό Αρχείο του Έλληνικού Υπουργείου των Έξωτερικών σχετικά με τις ελληνογιουγκοσλαβικές επαφές της περιόδου εκείνης. Το υλικό του Αρχείου Βενιζέλου χρησιμοποιήθηκε κυρίως στο πρώτο μέρος.

Ίστορικά.

Στις 14 Νοεμβρίου 1924 η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση Πάσιτς, παίρνοντας άφορμή από το πρωτόκολλο της Γενεύης, που είχε υπογραφεί ενάμισι μήνα νωρίτερα¹, προχώρησε στην καταγγελία της ελληνοσερβικής Συνθήκης Συμμαχίας του 1913². Η πράξη αυτή της Γιουγκοσλαβίας έπληττε άμεσα και καιρία την ελληνική εξωτερική πολιτική των πρώτων χρόνων της μεσοπολεμικής περιόδου και άφησε μετέωρη την Ελλάδα στο διεθνή χώρο. Η διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας, που είχε έπείθει με τη Μικρασιατική καταστροφή, ολοκληρώθηκε³.

Είναι γνωστό πώς μετά τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης ή χάραξη μιας εξωτερικής πολιτικής, οι στόχοι της οποίας θα διέφεραν ριζικά από εκείνους του παρελθόντος, ήταν επιτακτική. Ένα από τα βασικά επομένως μέληματα των ελληνικών κυβερνήσεων είχε σταθεί, μετά την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης με την Τουρκία, και η διαμόρφωση μιας καινούριας εξωτερικής πολιτικής ή οποία θα στηριζόταν σε ρεαλιστικές βάσεις, στο πολιτικό και έδαφικό καθεστώς της Λωζάννης, και θα ήταν άπομακρυσμένη από την έννοια της Μεγάλης Ίδεας⁴. Κάτι τέτοιο ήταν εξαιρετικά δύσκολο λόγω, κυρίως, της διεθνούς θέσεως στην οποία βρισκόταν το ελληνικό κράτος. Ο Μεγάλος Πόλεμος που είχε προηγηθεί, όπως και η Μικρασιατική καταστροφή, είχαν επιδράσει καταλυτικά στις σχέσεις της Ελλάδας με τα Βαλκανικά κράτη και οι Συνθήκες Ειρήνης που είχαν υπο-

1. Πρόκειται για τα πρωτόκολλα της 29 Σεπτεμβρίου 1924, τα γνωστά ως «Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφώφ», που υπογράφηκαν στη Γενεύη στα πλαίσια των εργασιών της Ε' Συνελεύσεως της Κοινωνίας των Εθνών, και αναφέρονταν στον τρόπο εφαρμογής των μειονοτικών όρων της Συνθήκης Ειρήνης του Νεϊγύ (Α' μέρος) της 27 Νοεμβρίου 1919 και της Ειδικής Συμβάσεως των Σεβρών της 10 Αιγούστου 1920. Με τούτους όρους αυτών των συνθηκών ή Βουλγαρία και ή Ελλάδα αναλάμβαναν διεθνείς υποχρεώσεις για την προστασία όλων των μειονοτήτων που κατοικούσαν στα έδαφά τους. Για περισσότερες πληροφορίες πάνω στο θέμα του πρωτοκόλλου βλ. Α. Τούντα - Φεργάδη, «Ο Ρόλος των Μακεδόνων Πληρεξουσίων στην απόρριψη του Πρωτοκόλλου της Γενεύης από την Έλληνική Έθνοσυνέλευση. (Νοέμβριος 1924 - Φεβρουάριος 1925)», 'Επιστημονική 'Επετηρίδα Π.Α.Σ.Π.Ε., Αθήνα, 1980, σελ. 597-615, κυρίως στις σελ. 598-603, 605, όπος. 18, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης Infra στην έκθεση του Ε. Βενιζέλου όπου θίγονται ορισμένα σημεία του θέματος και στις όπος. 7 του II μέρους και 8, 21 του III μέρους.

2. Α. Τούντα-Φεργάδη, ορ. cit., σελ. 602. 'Η Γιουγκοσλαβία θεώρησε πώς με το πρωτόκολλο αυτό ή Ελλάδα αναγνώριζε τη σλαβική μειονότητα της Μακεδονίας ως «βουλγαρική». Για τη σχέση ανάμεσα στο πρωτόκολλο της Γενεύης και την καταγγελία της Συμμαχίας ο Κακλαμάνος έγραφε στο Βενιζέλο: «Οι Σέρβοι δεν παραπονοούνται κυρίως διότι δεν υπεγράψαμεν ανάλογον σύμβασιν με αυτούς. Παραπονούνται διότι είς ζήτημα ως το Μακεδονικόν ενεργήσαμεν αυτοβούλας και άνευ συνεννόησεως μετ' αυτών. «Βλ. [Α.Β], 325, Κακλαμάνος προς Βενιζέλο 'Εμπιστευτικόν, 17 Νοεμβρίου 1924, 'Αρχείο Βενιζέλου.

3. Για τη θέση της Ελλάδας μετά τη Μικρασιατική καταστροφή βλ. Γ. Δαφνή, 'Η Ελλάς μεταξύ δύο Πολέμων, 1923-1940, τ. Α' Αθήνα 1974 σελ. 25-26.

4. Κ. Σβολοπούλου, 'Η Έλληνική Έξωτερική Πολιτική μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η Κρίσιμος Καμπή. Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928, (Θεσσαλονίκη 1977), σελ. 7-8, 11-15.

γραφεί δέν είχαν κατορθώσει νά επιλύσουν όριστικά τά προβλήματα πού έκκρεμοσαν στις σχέσεις αυτών των κρατών. Ή μόνη χώρα μέ τήν όποία ή 'Ελλάδα συνδεόταν φιλικά ήταν ή Γιουγκοσλαβία⁵. Οί 'Ελληνες έπομένως ίθύνοντες ύπολόγιζαν σοβαρά τό συμμαχικό δεσμό πού ύπήρχε μεταξύ τής 'Ελλάδας και του κράτους των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων, από τήν έποχή άκόμα των Βαλκανικών Πολέμων⁶.

Γιά τούς παραπάνω λόγους ή καταγγελία τής Συνθήκης Συμμαχίας του 1913 προκάλεσε αίσθηση στην κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου, πού ήταν τότε στην άρχή, και ή όποία προσπάθησε νά άποκαταστήσει τίς έλληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις⁷. Τήν ευκαιρία έδινε ή ίδια ή κυβέρνηση Πάσιτς άφου γνωστοποιώντας στην έλληνική κυβέρνηση τήν πρόθεση τής νά καταγγείλει τή συμμαχία πρότεινε και τήν έναρξη διαπραγματεύσεων οι όποιες θά άποσκοποσαν στην έπίλυση όλων των προβλημάτων πού έκκρεμοσαν στις σχέσεις των δύο κρατών. Παράλληλα πρότεινε τή συνομολόγηση μιάς καινούριας συνθήκης συμμαχίας ή όποία θά άνταποκρινόταν στην πραγματική κατάσταση πού είχε δημιουργηθεί άνάμεσα στις δύο χώρες μετά τό τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου⁸.

Ή από τά πιό πάνω γίνεται φανερό ότι τόσο ή 'Ελλάδα όσο και ή Γιουγκοσλαβία έπιθυμοσαν τή διαπραγμάτευση και τή συνεννόηση⁹. Έτσι, από τά τέλη Νοεμβρίου 1924, έλαβαν χώρα όρισμένες έπαφές μεταξύ 'Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων ίθύνόν-

νιζέλου ή όποία πραγματοποιήθηκε μέ τήν ευκαιρία του ταξιδιού του Γιουγκοσλάβου ύπουργού των Έξωτερικών στη Ρώμη, όπου τό Δεκέμβριο του 1924 έλαβε χώρα ή σύνοδος του Συμβουλίου τής Κ.τ.Ε¹¹, και ή όποία, σύμφωνα μέ δημοσίευμα άθηναϊκής έφημερίδας, ήταν άνεπίσημη¹².

Οί συνομιλίες των δύο πολιτικών άνδρων πρέπει νά είχαν πράγματι άνεπίσημο χαρακτήρα μιά και ό Βενιζέλος βρισκόταν τήν έποχή εκείνη στο Παρίσι ως ιδιώτης¹³ και ή κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου, όπως προκύπτει από τήν έρευνα, δέν του είχε άναθέσει τή διεξαγωγή συνομιλιών σχετικών μέ τή διευθέτηση του έλληνογιουγκοσλαβικού έπεισοδίου. Βέβαια πριν από ένα μήνα, τό Νοέμβριο του 1924, ή κυβέρνηση τής 'Ελλάδας είχε άποταθεί στο Βενιζέλο ζητώντας τή μεσολάβησή του στην έλληνογιουγκοσλαβική άντιδικία¹⁴. Ο 'Ελληνας πολιτικός όμως είχε άρνηθεί τή έπίσημη άνάμειξή του στην ύπόθεση τής καταγγελίας τής συμμαχίας του 1913, αλλά ταυτόχρονα είχε ύποσχεθεί τή συμπαράστασή του στα προβλήματα πού αντιμετώπιζε ή 'Ελλάδα μέ τή Γιουγκοσλαβία¹⁵. Ή βοήθεια πού πρόσφερε ό Βενιζέλος στην κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου προκύπτει από έγγραφα τά όποια έστειλε, μέσω τής έλληνικής Πρεσβείας στο

5. Γιά τίς σχέσεις 'Ελλάδας - Γιουγκοσλαβίας τήν περίοδο εκείνη βλ. Σ. Λάσκαρι, Διπλωματική Ίστορία τής Συγχρόνου Εύρώπης (1914-1939), (Θεσσαλονίκη, 1954), σελ. 237, Π. Πιπινέλη, Ίστορία τής Έξωτερικής Πολιτικής τής 'Ελλάδος 1923-1941 (Άθήναι, 1948), σελ. 19, 26.

6. Ή άλήθεια του ίσχυρισμού αυτού έπιβεβαιώνεται από τά άκόλουθα: «Οί δύο πόλοι τής έξωτερικής ήμών πολιτικής είναι ούτω τό Βελιγραδιον και τό Λονδίνον, διότι περι τούτους περιστρεφόμενη αυτή έξασφαλιζει άνή 'Ελλάδα τήν ήσυχίαν και τήν ειρήνην, τής όποιάς έχει άπολυτον έναγχιον προς βαθμιαίαν έπουλώσιν των πληθών της και έπάνωδον εις τήν πλήρη ύγειαν [και] άκμήν». Οί σκέψεις αυτές γιά τήν έλληνική έξωτερική πολιτική και τήν άνάγκη διατηρήσεως φιλικών δεσμών μέ τή Γιουγκοσλαβία διατυπώθηκαν από τον Δ. Κακλαμάνο, πρεσβευτή τής 'Ελλάδας στο Λονδίνο, σέ έκθεση του τήν όποία έστειλε στην έλληνική κυβέρνηση και στην όποια άνέλυε τήν άγγλική έξωτερική πολιτική τή σχετική μέ τό πρωτόκολλο τής Γενεύης πού άναφερόταν στο ζήτημα του άφοκλισμού. Βλ. Α.Β, 43, Κακλαμάνος προς Ροδσον, Λονδίνο, τήν 15ην Νοεμβρίου 1924, άριθ. 3265/SX/24. Γιά τό πρωτόκολλο τής Γενεύης τό σχετικό μέ τό άφοκλισμό βλ. J - B. Duorella, Histoire Diplomatique de 1919 à nos jours, Paris, 1974, p.p. 76-79.

7. Α. Τούντα-Φεργάδη, ο.ρ. cit., σελ. 602-603.

8. Ή πρόθεση τής Γιουγκοσλαβίας νά καταγγείλει τή συμμαχία της μέ τήν 'Ελλάδα είχε γνωστοποιηθεί νωρίτερα στην έλληνική κυβέρνηση και στο σχετικό έγγραφο άναφερόταν ότι: «Mr. le Ministre de la Majesté le Roi des Serbes, Croates et Slovénes le perment de proposer au Gouvernement de la République Hellénique de bien vouloir autoriser son Ministre à Belgrade d' entrer en powr parler et conclure en pareil traité». Ίστορικό Άρχείο Ύπουργείου Έξωτερικών [ΑΥΕ], 1924, καταγγελία Έλληνοσερβικής Συμμαχίας, Légation du Royaume des Serbes, Croates et Slovénes Au Ministère des Affaires Etrangères de la République Hellénique, Athènes, le 20 Octobre 1924.

9. «Δημοκρατία», 23, 24 Νοεμβρίου 1924, Δηλώσεις του Nintchitch προς τήν έφημερίδα «Έλευθερον Βήμα», 14 Δεκεμβρίου 1924, «Εστία», 18, 19 Νοεμβρίου 1924.

10. Στο Παρίσι σημειώθηκαν και άλλες έπαφές Έλλήνων και Γιουγκοσλάβων. Άίγο πριν από τή συνάντηση Nintchitch - Βενιζέλου ό πρε-

σβευτής τής 'Ελλάδας στη γαλλική πρωτεύουσα Νικόλαος Πολίτης είχε συνομιλίες μέ τον ύπουργό Έξωτερικών τής Γιουγκοσλαβίας. Βλ. Α, Β, 43, Βενιζέλος προς Ύπουργεϊον Έξωτερικών, άριθ. 5968 Παρίσιοι τή 17 Δεκεμβρίου 1924.

11. Στις άρχές Ίανουαρίου 1925 τόσο ό Βενιζέλος όσο και ό Πολίτης συζήτησαν μέ τό Βασιλιά τής Γιουγκοσλαβίας Άλέξανδρο. Βλ. ΑΥΕ, 1924-1925, Έλληνοσερβικά Σχέσεις, Γ' Πολιτική Γ/61/8 Πολίτης προς Ύπουργεϊον Έξωτερικών, Άντίγραφον Τηλεγραφήματος Νο 195 Παρίσιοι 8/1/1925.

12. Γιά τή σύνοδο του Συμβουλίου τής Κ.τ.Ε στη Ρώμη βλ. «Έλευθερον Βήμα», 28 Δεκεμβρίου 1924, «Έλευθερον Βήμα», 14 Δεκεμβρίου 1924. Βλ. επίσης Α. Casselcis, Mussolini's Early, Diplomacy, (Princeton New Jersey, 1970) p.p. 251-255

13. «ΕΞ' άφορμής του ύπομνήματος του κ. Βενιζέλου [τό ύπόμνημα αυτό άναφερόταν στον τρόπο μέ τον όποιο έπρεπε νά άκρωθεί τό πρωτόκολλο Πολίτη - Καλφάφ] έδηλώθη χθές ότι «ή συνάντησις του πρώην κυβερνήτου τής 'Ελλάδος μετά του παλαιού του φίλου κ. Νίντσιτς ύπήρξεν έντελώς συμπωματική». Ήτο δέ φυσικόν ό κ. Βενιζέλος νά άνακοινώση τάς έντυπώσεις του εις τήν κυβέρνησιν, ήτις τάς άπεδέχθη εϋγνωμόνας». Βλ. «Έλευθερον Βήμα», 28 Δεκεμβρίου 1924.

14. Ο Βενιζέλος άναφερόμενος στο θέμα τής συναντήσεώς του μέ τό Nintchitch έγραψε στον Κακλαμάνο: «Άμα μαθών τήν εκ Ρώμης μετάβασιν εις Παρισίους του κ. Νίντσιτς έσπευσα νά έλθω εδω εξ Έλβετίας διά νά τον ίδω και συνομιλήσω μετ' αυτού». Βλ. Α.Β,235, Βενιζέλος προς Κακλαμάνον Paris 22.Y. 1924.

15. Όπως είναι γνωστό μετά τήν εκλογική ήττα του Νοεμβρίου 1920 ό Βενιζέλος ζούσε άποεξόριστος στο Παρίσι. Είναι επίσης γνωστό ότι σ' όλη τή διάρκεια τής μακρόχρονης άπουσίας του οι κυβερνήσεις τής 'Ελλάδας τον συμβουλευόνταν, γεγονος πού προκύπτει και από τό προσωπικό του άρχείο, ή του ένέθεταν έπίσημα τό διπλωματικό χειρισμό όρισμένων λεπτών ζητημάτων τής έλληνικής έξωτερικής πολιτικής.

14. Α. Τούντα - Φεργάδη, Έλληνο-Βουλγαρικές Μειονότητες. Πρωτόκολλο Πολίτη - Καλφάφ (Άθήνα, 1982), δεύτερο κεφάλαιο, όπου δημοσιεύονται τά σχετικά έγγραφα.

15. Ibid.

Παρίσι, στο έλληνο γαλλικό υπουργείο των Έξωτερικών, όπου αναπτύσσει τις απόψεις του για το διπλωματικό χειρισμό της έλληνογιογκοσλαβικής διαφοράς¹⁶.

Βάσει επομένως των παραπάνω μπορεί να υποστηριχθεί ή άποψη ότι ή συνάντηση των Nintchitch – Βενιζέλου στή γαλλική πρωτεύουσα είχε ανεπίσημο χαρακτήρα αλλά ήταν σέ γνώση τής έλληνο γαλλικής κυβερνήσεως.

Ένα άλλο σημείο πού πρέπει να προσεχθεί είναι τό ότι ή συνάντηση των δύο πολιτικών άνδρων έλαβε χώρα στό Παρίσι. Τό γεγονός αυτό επιτρέπει τή διατύπωση τής γνώμης ότι καί ή γαλλική κυβέρνηση γνώριζε γιά τίς συζητήσεις των Nintchitch – Βενιζέλου. Ό ισχυρισμός αυτός επιβεβαιώνεται από τά εξής: Πρώτο, στή διάρκεια τής παραμονής του Γιουγκοσλάβου ύπουργού των Έξωτερικών στή γαλλική πρωτεύουσα ή κυβέρνηση Herriot συνέστησε σ' αυτόν:

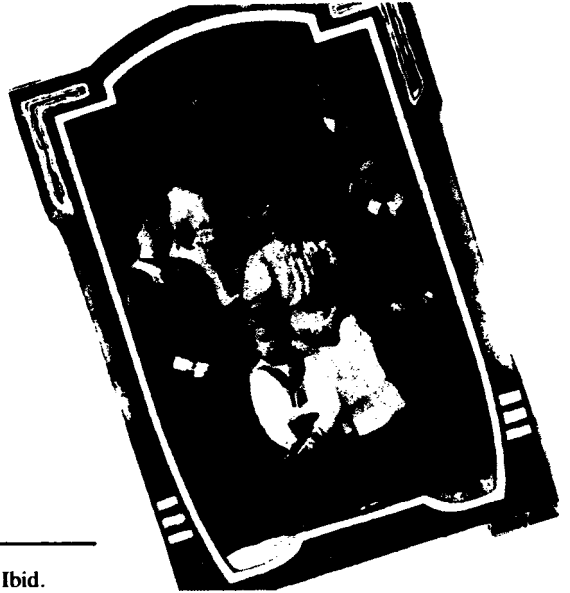
«[...] ν' αποκαταστήσει στενάς καί έγκαρδίους σχέσεις μετά τής Έλλάδος»¹⁷. Δεύτερο, ή Γαλλία, από τήν επαύριο τής καταγγελίας τής συμμαχίας του 1913, ένδιαφέρθηκε γιά τήν ανανέωσή της¹⁸. Τουτό επιβεβαιώνεται από τό γεγονός ότι όρισμένοι καλά πληροφορημένοι γαλλικοί κύκλοι δήλωναν πώς ή κυβέρνηση Herriot ήταν διατεθειμένη νά βοηθήσει στήν ανανέωση τής έλληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας¹⁹. Παράλληλα, μετά από ένα μήνα, όταν ό Nintchitch βρισκόταν στό Παρίσι, τόσο ό πρωθυπουργός όσο καί έπιφανείς Γάλλοι πολιτικοί, του εξέφραζαν τό «ζωηρόν ένδιαφέρον, τό όποιον ή Γαλλία τρέφει διά τήν ταχεία ανανέωση τής μεταξύ Έλλάδος καί Σερβίας, Συνθήκης συμμαχίας»²⁰. Πιστεύεται ότι ή στάση αυτή τής Γαλλίας δικαιολογείται από τή γενικότερη έξωτερική της πολιτική ή σχετική μέ τά Βαλκάνια, βασική επιδίωξη τής όποίας ήταν ή υποστήριξη των γιογκοσλαβικών συμφερόντων²¹.

Η διατάραξη των έλληνογιογκοσλαβικών σχέσεων είχε άνησυχήσει καί τό Λονδίνο άν καί όρισμένοι άγγλικοί κύκλοι φαινόταν ικανοποιημένοι από τήν προθυμία πού είχε δείξει ή Γιουγκοσλαβία νά ανανεώσει τή συμμαχία της μέ τήν Έλλάδα²². Τό ένδιαφέρον των ίθυόντων του Foreign Office εκφράσθηκε καί μετά τή συνάντηση Nintchitch – Βενιζέλου γιά τήν όποία ζήτησαν πληροφορίες από τόν Κακλαμάνο²³.

Η Γαλλία επομένως καί ή Άγγλία ένδιαφέρονταν γιά τή διατήρηση φιλικών καί συμμαχικών σχέσεων μεταξύ Έλλάδας – Γιουγκοσλαβίας καί τίς σχέσεις αυτές θεωρούσαν «ώς έγγυθισιν τής ειρήνης καί τής τάξεως έν Ανατολή»²⁴. Μάλιστα οι κυβερνήσεις των Δυνάμεων αυτών τηρούσαν ένήμερες των προθέσεων των δύο κρατών νά άρχίσουν διαπραγματεύσεις²⁵.

Από γενικότερη όμως άποψη θά μπορούσε νά υποστηριχθεί ότι ή άνάμειξη τής Άγγλίας καί τής Γαλλίας στά βαλκανικά πράγματα, ή όποία διευκολύνονταν από τήν άνώμαλη κατάσταση πού επικρατούσε ανάμεσα στά κράτη τής Χερσονήσου του Αίμου²⁶, αλλά καί τής Ίταλίας, τό ένδιαφέρον τής όποίας εκδηλωνόταν έντονότερο γιά τήν Άλβανία²⁷ καί τή Βουλγαρία²⁸, συνέτεινε στήν παράταση των εκκρεμοτήτων πού ήταν πολυάριθμες σ' αυτά τά κράτη, τά όποια άλλωστε συγκλονίζονταν καί από έσωτερικά προβλήματα. Έτσι οι διαφορές πού ύπήρχαν στίς σχέσεις τής Έλλάδας μέ τά γειτονικά της κράτη ήταν έντονες καί χαρακτηρίζαν τήν κατάσταση στή μεσογειακή ζώνη²⁹. Ό τρόπος μέ τόν όποιο θά μπορούσαν νά ξεπεραστούν οι δυσκολίες αυτές, ή πολιτική γραμμή πάνω στήν όποία θά έπρεπε νά

βαδίσουν οι έλληνογιογκοσλαβικές διαπραγματεύσεις ώστε νά επιτευχθεί όχι μόνο ή ανανέωση τής συμμαχίας πού δέσμευε μέχρι πριν από λίγο καιρό τίς δύο χώρες αλλά καί ή διευθέτηση όλων των προβλημάτων τους, διατυπώνονται στήν έκθεση του Έλευθερίου Βενιζέλου πού άκολουθεί³⁰.

16. Ibid.

17. Βλ. ΑΥΕ, 1924-1925, Έλληνοσερβικά ορ. cit., Τσαμαδός πρós Υπουργείον Έξωτερικών, Άντίγραφον Τηλεγραφήματος, Νο 11122 Βελιγράδιον 20/12/1924.

18. Π. Πιπινέλη, ορ. cit., σελ. 130.

19. «Έστία», 20 Νοεμβρίου 1924.

20. «Έστία», 20 Δεκεμβρίου 1924.

21. J - B. Duroselle, ορ. cit., p. p. 79.

22. «Έστία», 9 Δεκεμβρίου 1924.

23. «Είς τό έδω Υπουργείον των Έξωτερικών έγνώριζαν, ότι είχαν μακράν συνέντευξιν μετά του κ. Ν. [Nintchitch] καί έπεθύμουν νά μάθουν τί έλέχθη κατ' αυτήν». Βλ. Α.Β, 325, Κακλαμάνος πρós Βενιζέλον, Έν Λονδίνω τή 24 Δεκεμβρίου 1924.

24. «Έστία», 28 Νοεμβρίου 1924.

25. «Έστία», 1 Δεκεμβρίου 1924. Άς άναφερθεί ότι οι δυνάμεις αυτές είχαν συνεννοηθεί νά βοηθήσουν τήν Έλλάδα. Βλ. ΑΥΕ, 1924-1925, Έλληνοσερβικά ορ. cit., Τσαμαδός πρós Υπουργείον Έξωτερικών, Άντίγραφον Τηλεγραφήματος Νο 10740 Βελιγράδιον 11/12/1924.

26. P. Renouvin, Histoire des Relations Internationales, T. 7ème, 1914-1921 (Paris, 1957), p.p. 279-289, στίς σελ. 279-280, Π. Πιπινέλη, ορ. cit., σελ. 132.

27. Τήν Άλβανία, οι ίταλοι έθνικιστές, θεωρούσαν έδαφος πού άνηκε στή σφαίρα επιρροής τής χώρας τους. Βλ. Α. Cassels, ορ. cit., p. IX.

28. P. Renouvin, ορ. cit., p. p. 285-289, J-B. Duroselle, ορ. cit., p. 79.

29. J-B. Duroselle, ορ. cit., p. 97.

30. Η σημασία τής έκθέσεως αυτής του Βενιζέλου φαίνεται καί από έπιστολή πού έστειλε ό Κακλαμάνος όπου έγραφε μεταξύ άλλων: «Σας εύγνωμονώ διά τήν άνακοίνωσιν των αντίγράφων των δύο πρós τό Υπουργείον τηλεγραφημάτων σας καί τής πολυτίμου έκθέσεώς σας, ήτις, άληθώς, ρίπτει άπλετον φώς εις τήν όλην κατάστασιν καί διαγράφει μετά κλασσικής εκκρινείας τόν όλον σκελετόν των μελλουσών διαπραγματεύσεων πρós ανανέωσιν τής Έλληνοσερβικής συμμαχίας [...]». Βλ. Α.Β, 325, Κακλαμάνος πρós Βενιζέλον, Έν Λονδίνω τή 24 Δεκεμβρίου 1924, ορ. cit. Η έπιστολή αυτή του Κακλαμάνου ήταν άπάντηση στήν έπιστολή πού άναφέρεται στήν ύποσ. 12.

Παρίσι 21.ΧΙΙ.1924.
έμπιστευτικό

2. [Κείμενο]

«Η μετά του κ. Nintchitch συνδιάλεξις μου μέ πείθει ότ' ή καταγγελία τής έλληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας δέν πρέπει ν' αναζητηθῆ εις διάθεσιν, άκόμη όλιγώτερον εις άπόφασιν τής γιουγκοσλαβικής κυβερνήσεως όπως προέλθη εις ριζικήν μεταβολήν τής βαλκανικής πολιτικής της κ' ειδικώτερον τής άπέναντι τής Έλλάδος. Η καταγγελία ύπηρξεν άποτέλεσμα βαθείας κ' ειλικρινούς δυσθυμίας διά τήν ύπογραφήν του έλληνοβουλγαρικού πρωτοκόλλου, άπέβλεπε δέ συγχρόνως εις τό ν' άναγκάση τήν Έλλάδα όπως προβῆ εις μείζονας παραχωρήσεις προς τήν Σερβίαν διά τήν ανανέωσιν τής συμμαχίας¹.

Α. Έκπτωσις συνθήκης.

«Έκ του τηλεγραφήματός μου, του σταλέντος άμέσως μετά τήν συνδιάλεξιν, γνωρίζετε ήδη ποία είναι ή έκτασις ήν ή Γιουγκοσλαβία θέλει νά δώση εις τήν ανανέωσιν τής συμμαχίας². Βάσις αυτής θά είναι ή διατήρησις του βαλκανικού καθεστώτος, του προελθόντος εκ των συνθηκών του μεγάλου πολέμου. Τά 2 κράτη θ' αναλάβουν νά ύποστηριχθουν άμοιβαίως κα-

τά πάσης εκ μέρους βαλκανικού τινός κράτους άποπειράς μεταβολής ή παραβιάσεως του καθεστώτος τούτου επί βλάβη αυτών.

«Ο κ. Ν. δέν έδίστασε νέ ειδικεύση ότι δέν θέλει νά δοθῆ εις τήν νέαν συμμαχίαν μας διεύθυνσις στρεφομένη κατά τής Ιταλίας τάς μετά τής όποίας άγαθάς σχέσεις ή Γιουγκοσλαβία έννοει νά διατηρήση και στερεώση. Έξ άλλου, προσέθηκεν, αι διαφανίαι άτινες διαρκούντος του μεγάλου πολέμου ήγέρθησαν ώς προς τήν έρμηνείαν τής ήδη καταγγελθείσης συνθήκης συμμαχίας, επιβάλλουν τήν ειδικεύσιν τής έκτάσεως τής νέας συμμαχίας³. Εις τόν κ. Ν. άπήνητσα, όμιλών πάντοτε έν ιδίω όνόματι, ότι τόν περιορισμόν τούτον τής συνθήκης θεωρώ άνταποκρι-

1. Βλ. supra, ύποσ. 2.

2. Βλ. Α. Β, 43, Βενιζέλος προς Έπουργείον Έξωτερικών, Παρίσι 17 Δεκεμβρίου 1924, Νο 4155. (ιδιόγραφο έγγραφο του Βενιζέλου, τό ίδιο μέ τό ύπ. άριθ. 5968 που είναι δακτυλογραφημένο).

3. Πρόκειται για τή διαφανία Κωνσταντίνου - Βενιζέλου που παρουσιάσθηκε στη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου σχετικά μέ τήν ύποχρέωση τής Έλλάδας, που άπέρεε άπό τήν έλληνοσερβική Συνθήκη Συμμαχίας του 1913, νά εισέλθει στον πόλεμο στό πλευρό τής Σερβίας.

νόμενον και προς τα συμφέροντα της 'Ελλάδος. 'Η 'Ελλάς επιθυμεί ειλικρινώς να βελτιώσει τας μετά της 'Ιταλίας σχέσεις της και να θέσει αυτάς επί βάσεως απολύτως φιλικής, και δεν υπάρχει λόγος να μη έλπιζει τις δτ' η επιθυμία της αυτή θα πραγματοποιηθί, άφ' ου τό μόνον ζήτημα όπερ διαιρεί τας 2 ταύτας χώρας είναι τό Δωδεκανησιακό⁴, τό γεγονός δέ ότι και μετά την κύρωσιν της συνθήκης της Λαζάννης η 'Ιταλία δεν προέβη εις την πολλάκις προαγγελθείσαν έκδοσιν διατάγματος προσαρτήσεως των νήσων, άποδεικνύει δτ' είναι διατεθειμένη να προέλθη εις συμβιβαστικήν τινα λύσιν του ζητήματος, συμφώνως άλλως τε προς τά διαμειφθέντα μεταξύ αυτής και Μ. Βρετανίας κατά την διαρρυθμισιν του ζητήματος της Σομαλιλάνδης. 'Αλλως τε, προσέθηκα, ό κίνδυνος κατά της 'Ελλάδος έκ μέρους έχθρικής 'Ιταλίας δεν στρέφεται κατά των ήπειρωτικών κτήσεών μας, αλλά κατά των νησιωτικών, όπου η Γιουγκοσλαβία δεν θα ήδύνατο να βοηθήση την 'Ελλάδα αποτελεσματικώς και όπου ως μόνη έγγύησις δι' ήμας, πλήν της μικράς ναυτικής δυνάμεως, παραμένει η ανάγκη των Μεσογειακών Δυνάμεων κ' ιδίως της 'Αγγλίας να μη άνεχθουν μεταβολήν του Μεσογειακού καθεστώτος ρηγνύουσαν την ύφισταμένην κατάστασιν των πραγμάτων επ' όφελεία μιάς εξ αυτών.

«Ταυτα είπον εις τόν κ. Ν.— 'Ότι δέ επιθυμώ να προσθέσω προς την κυβέρνησιν είναι δτ' όφειλομεν να μη παραλείψωμεν τίποτε, όπως φθάσωμεν εις άποκατάστασιν των μετά της 'Ιταλίας σχέσεών μας επί φιλικής βάσεως. Τό μόνον ζήτημα όπερ μάς χωρίζει άπ' αυτής, τό Δωδεκανησιακό, όσον και άν μιάς ένδιαφέρει έθνικώς διά την όμοιογένειαν του πληθυσμού, δεν έχει σημασίαν πολιτικήν διά την 'Ελλάδα τοιαύτην, όστε ν' άποφασίση αυτή χάριν αυτού να διαιωνίση άνευ άλλως τε πρακτικού αποτελέσματος την έχθρότητα προς μίαν μεγάλην Μεσογειακήν Δύναμιν και δή την έγγύτερον προς αυτήν κειμένην. Διαιώνισις, ή και άπλώς παράτασις της έχθρότητος ταύτης θα έσήμαινε διαιώνησιν ή παράτασιν της ύποδοξος θέσεως εις ήν εδρίσκειται η 'Ελλάς όχι μόνον άπέναντι των άλλων φίλων Μεσογειακών Δυνάμεων, προς τας όποίας αναγκάζεται να προσφεύγη προς προστασίαν κατά του 'Ιταλικού κινδύνου, έκπίπτουσα ούτω ως προς αυτάς από της θέσεως φίλης εις την θέσιν πελάτιδος, αλλά και άπέναντι των άλλων κρατών τά όποια γνωρίζοντα τό άσθενές τουτο σημείον του έλληνικού θώρακος, δεν παραλείπουν ευκαιρίαν να έπωφεληθουν αυτού. Ταυτα δέ πιστεύω, δεν παρορά την ανάγκην της βαθμιαίας οργανώσεως μικράς ναυτικής και καθαρώς άμυντικής δυνάμεως διά την 'Ελλάδα, ήτις θα έξυψώση άκόμη περισσότερον την θέσιν αυτής έν τη διεθνεί κοινωνία και θα καταστήση αυτήν σεβαστωτέραν. Ουδέ την ανάγκην έν καιροφ [είρήνης] περί τοπικής άμύνης της Κέρκυρας, άπαλλασσομένης και τυπικώς των περιορισμών της ουδετερότητος, έφ' όσον την ουδετερότητα ταύτην δεν θα έδέχοντο ν' αναγνωρίσουν και ν' έγγυηθουν πάσαι αι Μεσογειακάι Δυνάμεις. 'Αλλά περί τούτων ουδέις δύναται να γίνη λόγος, έφ' όσον δεν κατορθώθη προηγουμένως η έξομάλυνσις των μετά της 'Ιταλίας σχέσεων μας διά της λύσεως του Δωδεκανησιακού ζητήματος, διότι πρό τούτου πάς περι τούτων λόγος θα ώξυνεν άκόμη περισσότερον τας μετά της 'Ιταλίας αντιθέσεις μας.

«'Ό περιορισμός ούτω της συμμαχίας μας εις τό βαλκανικόν περιθώριον ουσιαστικώς περιορίζει τας ύποχρεώσεις της 'Ελλάδος άπέναντι της Γιουγκοσλαβίας εις ύποστήριξιν αυτής έ-

ναντίον βουλγαρικής επιθέσεως. Διότ' επιθεσις κατ' αυτής έκ μέρους της Ούγγαρίας κείται έξω του βαλκανικού περιθωρίου. 'Αντιθέτως η συμμαχία αυτή άσφαλίζει την 'Ελλάδα έξ 'Ισου κατά βουλγαρικής όσον και κατά τουρκικής επιθέσεως, έκτός άν η κυβέρνησις του Βελιγραδίου επιμένει εις σαφή περιορισμόν αυτής δι' άμφότερα τά κράτη κατά βουλγαρικής επιθέσεως, όπερ ούδαμώς ύπηνίχθη ό κ. Ν. κατά την συνδιάλεξίν μας, τονίσας μόνον την ανάγκην του περιορισμού αυτής εις τό βαλκανικόν περιθώριον.

«Βεβαίως η συνθήκη άσφαλίζει άμφότερα τά κράτη και κατά επιθέσεως έκ μέρους 'Αλβανίας μ' όλον μεμονωμένην επιθεσις έκ μέρους αυτής κατά του έτέρου η άμφοτέρων των κρατών πρακτικώς δεν δύναται να ληφθί σοβαρώς ύπ' όψει. 'Αλλά δύναται τοια

«Βεβαίως η συνθήκη άσφαλίζει άμφότερα τά κράτη και κατά επιθέσεως έκ μέρους 'Αλβανίας μ' όλον μεμονωμένην επιθεσις έκ μέρους αυτής κατά του έτέρου η άμφοτέρων των κρατών πρακτικώς δεν δύναται να ληφθί σοβαρώς ύπ' όψει. 'Αλλά δύναται τοιαύτη επιθεσις να γίνη έν συνδυασμώ μετ' άλλης Δυνάμεως περί ου θέλω πραγματευθί ήδη.

Β'

«'Ό κ. Ν. ζητεί τόν περιορισμόν της συμμαχίας εις τό βαλκανικόν περιθώριον, δεν έξήγησεν όμως τί θα συμβή άν βαλκανικόν τι κράτος έν συνδυασμώ μετά μη βαλκανικού και άπλώς συγχρόνως, άλλ' άνευ τινος τοιούτου συνδυασμού, επιτεθί κατά του ενός η του άλλου των 2 συμμάχων κρατών. 'Αλλ' είμαι βέβαιος δτ' η αντίληψις αυτού είν' ότι και έν τοιαύτη περιπτώσει ύφίσταται casus foederis Διότι είναι πιθανώτερον πολύ διά την Σερβίαν να εύρεθί πριπεπλεγμένη εις σύγχρονον πόλεμον έκ μέρους βαλκανικού και μη βαλκανικού κράτους, παρά διά την 'Ελλάδα. Διά την τελευταίαν, τοιαύτη περίπτωσις δεν δύναται να παρουσιασθί πρακτικώς παρά μόνον έν ένδεχομένην συμπτάξει 'Ιταλίας — Βουλγαρίας. Διά την Γιουγκοσλαβίαν όμως η περίπτωση δύναται να παρουσιασθί έν ένδεχομένην συμπτάξει 'Ιταλίας — Βουλγαρίας είτε Ούγγαρίας — Βουλγαρίας χωρίς να ύπολογισθουν ουτ' η Αύστρια ουτε κ' οι άλλοι συνδυασμοί ους δύναται να δημιουργήσουν κατά της Σερβίας αι συμμαχικάι της σχέσεις μετά Τσεχοσλοβακίας και Ρωμανίας. 'Εν τούτοις έφ' όσον μάλιστα η Γιουγκοσλαβία δεν ζητεί τόν άποκλεισμόν της Τουρκίας από του περιθωρίου της συνθήκης, άναμφισβητήτως και δίκαιον είναι και συμφέρον πιθανώς να δεχθώμεν δτ' ύφίσταται τό casus foederis και όταν βαλκανικόν κράτος συγχρόνως μετά μη βαλκανικού επιτεθί κατά του έτέρου των συμμάχων.

4. Τό Δωδεκανησιακό, ένα από τά έθνικά θέματα που άπασχόλησαν την έλληνική έξωτερική πολιτική για πολλά χρόνια, είχε δημιουργηθί στα 1912, όταν η 'Ιταλία, εφαρμόζοντας την έπεκτατική της πολιτική, κατέλαβε «προσωρινά» τά Δωδεκάνησα. Βλ. Σ. Λάσκαρι, Διπλωματική 'Ιστορία της 'Ελλάδος 1821 — 1914, 'Αθήναι, 1947, σελ. 229 — 231, Ρ. Renouvin, op. cit, t. 6ème, p.p. 228 — 229.

Γ'

«Ὡς ἤδη ἀνέφερα τηλ/κῶς ὁ κ. Ν. προτιμᾷ ὅπως ἡ συμμαχία συναφθῆ μόνον μεταξύ 'Ελλάδος - Γιουγκοσλαβίας'. Ἐν ᾧ δὲ γενικῶς εἰπεῖν ἡ 'Ελλάς θά εἶχε συμφέρον νά εἶχε ἀσφαλισμένον τό βαλκανικόν καθεστῶς καί διὰ συμμαχίας μετά τῆς Ρωμανίας, δέν δύναται νά παραγνωρισθῆ ὅτι τοιαύτη συμμαχία θά ἠδύνανε σπουδαίως τās ὑποχρεώσεις τῆς 'Ελλάδος ἐφ' ὅσον ἡ προσάρτησις τῆς Βεσσαραβίας δέν ἀναγνωρίζετ' ὑπό τῆς Ρωσσίας.

«Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτ' ὀφείλομεν νά συμφωνήσωμεν κ' ἐν τούτῳ μέ τήν ἀντίληψιν τοῦ κ. Ν. ὅτ' ἡ συνθήκη θά συναφθῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος μόνον μεταξύ τῶν 2 κρατῶν. Ἄς ἐλπίζωμεν δ' ὅτ' ἡ προσεχεῖ μέλλοντι ρύθμισις τοῦ βεσσαραβικοῦ ζητήματος θά ἐπιτρέψῃ εἰς ἡμᾶς νά ἐπιδιώξωμεν τότε σύναψιν ἀναλόγου συμμαχίας καί μετά τῆς Ρωμανίας.

Δ'

«Συνθήκη Τουρκίας.

«Ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἰδεῶν τούτων θά ἔκριναν ἐνδεδειγμένον διὰ τήν 'Ελλάδα εἶν' ὅπως μετά τήν ὑπογραφήν, τήν κύρωσιν καί τήν ἐναρξιν τῆς ἰσχύος τῆς μετά τῆς Γιουγκοσλαβίας συμμαχίας ἐπιδιώξωμεν τήν σύναψιν συμμαχίας μετά τῆς Τουρκίας, ἀσφαλιζούσης αὐτήν καί 'Ελλάδα κατ' ἐνδεχομένης βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως. Τοιαύτη συμμαχία ἐν ᾧ θά ἦτο πολῦτιμος διὰ τήν Τουρκίαν ἐφ' ὅσον αὐτή ἐνδιαφέρεται διὰ τήν διατήρησιν τῶν εὐρωπαϊκῶν τῆς κτήσεων, θά ἦτο καί δι' ἡμᾶς πολῦτιμος ὄχι μόνον διὰ τήν πρόσθετον ἀσφάλειαν εἰς ἡμᾶς παρῆχει κατὰ βουλγαρικῆς ἐπιθέσεως, ἀλλά κυρίως διότι θ' ἀγάγη εἰς φιλικήν ρύθμισιν καί ἀνάπτυξιν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων, δι' ἣν τὰ μέγιστα ἐνδιαφερόμεθα, ὄχι μόνον ὅπως ἐξασφαλισθῆ ἀνεκτός βίος εἰς τό ἐν Κ/λει ὁμογενές στοιχεῖον, καί ἀναπτυχθῶν αἱ ἐμπορικαί συναλλαγαί μεταξύ τῶν 2 χωρῶν, ἀλλ' ὅπως διευκολυνθῆ κ' ἡ ἐπάνοδος εἰς Τουρκίαν τῶν μυριάδων 'Ελλήνων πολιτῶν, αἵτινες ἔξω κ' ἐργάζοντο καί προώδευον ἐκεῖ πρό τοῦ πολέμου. Ἐπὶ πλέον τοιαύτη συμμαχία θά καταστήσῃ δυνατήν συνεννόησιν τῶν 2 κρατῶν ὅσον ἀφορᾷ τοῦς ναυτικούς τῶν ἐξοπλισμούς, ὑποχρεουμένων ἀμφοτέρων ὅπως παραιτηθῶν τῆς κατασκευῆς νέων ἢ τῆς ἐπισκευῆς τῶν ὑπαρχουσῶν μεγάλων μονάδων, αἵτινες μόνον εἰς ἐπιθεσιν τοῦ ἐνός κατὰ τοῦ ἐτέρου κράτους θά ἠδύναντο νά χρησιμοποιηθῶσι καί περιορισθῶν εἰς ὀργάνωσιν καί διατήρησιν μικρῶν μονάδων καθαρῶς ἀμυντικοῦ χαρακτήρος. Ἐάν συναφθῆ τοιαύτη συνθήκη μετά τῆς Τουρκίας, πρέπει ρητῶς νά περιορισθῆ ἡ ἰσχύς τῆς εἰς περίπτωσιν ἐπιθέσεως μεμονωμένης ἐκ μέρους Βουλγαρίας κατὰ τοῦ ἐτέρου τῶν συμμάχων, ν' ἀποκλεισθῆ δ' ἡ ἐφαρμογή τῆς εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ βουλγαρικῆ ἐπίθεσις γίνεται συγχρόνως μετά ἐπιθέσεως ἐκ μέρους μιᾶς Μ. Δυνάμεως. Τοιαύτη συμφωνία θ' ἀπήλλαττε τήν μέν Τουρκίαν τῆς ὑποχρεώσεως ν' ἵναμιχθῆ εἰς πόλεμον εἰς ὃν θά περιεπλέκετο ἡ 'Ελλάς συγχρόνως κατὰ Βουλγαρίας κ' Ἰταλίας λόγου χάριν τήν δ' 'Ελλάδα τῆς ὑποχρεώσεως ν' ἀναμιχθῆ εἰς πόλεμον εἰς ὃν θά περιεπλέκετο ἡ Τουρκία κατὰ Βουλγαρίας καί Ρωσσίας συγχρόνως.

«Εἶν' ἐνδεχόμενον νά παρατηρήσῃ ἡ Τουρκία ὅτι τοιαύτη συμμαχία ἐπιρρίπτει εἰς αὐτήν περισσότερα βάρη καί ὀλιγωτέρας ὀφελείας παρά εἰς τήν 'Ελλάδα. Διότι ἐν ᾧ ἀσφαλιζει πρα-

κτικῶς μόνον τās σχετικῶς μικράς εὐρωπαϊκᾶς κτήσεις τῆς Τουρκίας, τῶν ἀσιατικῶν κτήσεών τῆς μή διατρεχουσῶν οὐσιώδη τινα κίνδυνον ἐκ μέρους Βουλγαρίας, ἡ συμμαχία αὕτη ἀσφαλιζει τό ὅλον τῶν ἡπειρωτικῶν κτήσεων τῆς 'Ελλάδος. Ἐνδεχομένη τοιαύτη ἀντίρρησης θά ἦτο βάσιμος καί θά ἠδύναμεθα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νά περιορίσωμεν τήν συμμαχικὴν ὑποχρέωσιν διὰ τήν περίπτωσιν καθ' ἣν ἡ Βουλγαρία θά ἐπετίθετο εἴτε κατὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν κτήσεων Τουρκίας, εἴτε κατὰ τῆς Δ. Θράκης ἢ τῆς Ἀ. Μακεδονίας, ἐπιθέσεως τῆς Βουλγαρίας ἐναντίον τοῦ λοιποῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους μή συνεπαγομένης ὑποχρέωσιν ἐπεμβάσεως ἐκ μέρους τῆς Τουρκίας. Καί μέ τοιούτον δὲ περιορισμόν ἡ συμμαχία, ἀν ἐφηρμόζετο εἰλικρινῶς ὑπὸ τῆς Τουρκίας θά εἶχε μεγάλην σημασίαν δι' ἡμᾶς ὡς δύναται νά βεβαιώσῃ ἐρωτώμενον τό ἐπιτελεῖον. Ὅπως μή περιορισθῆ ἄλλως τε ἡ ἐλευθερία τῶν στρατιωτικῶν κινήσεων μας δύναται ἐν τῇ συνθήκῃ νά διαιρεθῆ τό καλυπτόμενον ὑπὸ τῆς συμμαχίας ἑλληνικόν ἐδαφος εἰς καθέτους ζώνας ὀριζόμενου ὅτι ὁ ἑλληνικός στρατός ἐν περιπτώσει πολέμου μετά Βουλγαρίας θελήσῃ νά χρησιμοποιήσῃ μίαν ἢ πλείονας τῶν ζωνῶν τούτων πρὸς εἰσβολήν ἐπὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ἐδάφους, ὡς πρὸς τās ζώνας ταύτας ἡ Τουρκία παύει νά ὑπέχη ὑποχρέωσιν νά βοηθήσῃ τήν 'Ελλάδα.

«Ἐπιθυμῶ νά τονίσω καί πάλιν ὅτι τήν ἐπιδίωξιν τῆς συμμαχίας μετά Τουρκίας συνιστᾷ μόνον μετά τήν ὑπογραφήν, τήν κύρωσιν κ' ἐναρξιν τῆς ἰσχύος τῆς μετά τῆς Γιουγκοσλαβίας συνθήκης συμμαχίας, εἰς συμπλήρωμα ταύτης. Οὐδέποτε θά διανοούμεν ὅτι τήν μετά Γιουγκοσλαβίας συμμαχίαν δύναται ν' ἀντικαταστήσῃ διὰ τήν 'Ελλάδα συνθήκη μετά τῆς Τουρκίας, ὡς φαίνεται ὅτ' ἐσκέφθησαν πρό τινος τινῶν ἐν 'Ελλάδι στρατιωτικῶν ἰδίων κύκλων. Ὅχι μόνον διότ' ἡ Γιουγκοσλαβία εἶναι καί στρατιωτικός καί διπλωματικός καί οἰκονομικός καί πολιτικός παράγων πολῦ σπουδαιότερος τῆς Τουρκίας, ἀλλά καί διότι ἀνεξαρτήτως ἄλλων λόγων, τό γεγονός ὅτι μετά τῆς Σερβίας ἐπὶ γενεάς ἤδη διατηροῦμεν φιλικᾶς σχέσεις καί συνεπράξαμεν μετ' αὐτῆς ὡς σύμμαχοι εἰς τρεῖς πολέμους σχόντας ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκά ἀποτελέσματα διὰ τās δύο χώρας, εἶν' ἐγγύησις ὅτι ἡ νέα συμμαχία θά ἐφαρμοσθῆ κατὰ τήν κρίσιμον ὥραν εἰλικρινῶς ὑπὸ τῶν δύο χωρῶν. Ἐν ᾧ ἀντιθέτως μέ τήν Τουρκίαν εὐρισκόμεθα ἐπὶ αἰῶνας εἰς ἐθνικὴν καί πολιτικὴν ἐχθρότητα μόλις δὲ χθὲς ἐτερματίσθη ὁ μετ' αὐτῆς πόλεμός μας. Τοῦτο δ' ἐν συνδυασμῷ μέ τήν ἔξωσιν τῶν ἑλληνικῶν πληθυσμῶν ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ἐδάφους καί τήν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συμβάσεως Λαζάννης ἀπομάκρυνσιν τῶν τουρκικῶν πληθυσμῶν ἐξ 'Ελλάδος, εἶν' ἰσχυαί ἐγγυήσεις περὶ τῆς μετ' ἴσης εἰλικρινείας ἐκτελέσεως τῶν συμμαχικῶν ὑποχρεώσεων ἐκ μέρους τῆς 'Ελλάδος καί Τουρκίας.

Ε'

«Ἐπολείπεται ἤδη νά ὁμιλήσω περὶ τῶν παραπάνων ἃ διετύπωσεν ἡ Γιουγκοσλαβία καταγγέλλουσα τήν παλαιάν συνθήκην

5. Ὁ Nintchitch ὁμῶς, σύμφωνα μέ τό τηλεγράφημα τοῦ Βενιζέλου, δέν ἀπέκλειε καί ἐνδεχόμενη συμμετοχὴ τῆς Ρουμανίας σὲ περίπτωσιν πού τό ζήτησε ἡ Ἰδία. Βλ. Α. Β, 43, Βενιζέλος πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, Παρίσι 17 Δεκεμβρίου 1924, Νο 4155, ὀρ. cit.

συμμαχίας και περί των παραχωρήσεων ως θα θελήσει αυτή να επιτύχει διά την ανανέωσιν της συμμαχίας.

«α' Ως βάσις διά τας διαπραγματεύσεις πρέπει να τεθή η άρχη δτ' άμφοτέρα τά κράτη αναγνωρίζουν την συνομολόγησιν της νέας συμμαχίας ως έξυπηρετούσαν έξ Ισου ζωτικά συμφέροντα των 2 κρατών. Τό νέον βασιλείον Σέρβων-Κροατών-Σλοβένων, τό προελθόν εκ του Μ. πολέμου είναι βεβαίως κράτος, μεγαλύτερον της Ελλάδος. Άλλά τό γεγονός τούτο δέν μεταβάλλει παντάπασι τούς όρους της άπολύτου ισότητος υπό την όποιαν τά 2 κράτη θα διεξαγάγουν τας διαπραγματεύσεις διά την ανανέωσιν της συνθήκης. Εάν ό γιουγκοσλαβικός παράγων έν τη μετά της Ελλάδος συμμαχία είναι σπουδαιότερος του ελληνικού αλλά και τά συμφέροντα τά γιουγκοσλαβικά είναι αναλόγως μεγαλύτερα των ελληνικών. Λαμβανομένων δ' υπ' όψει των άνωτέρω εκτεθέντων κατά τά όποια ό πιθανότερος κοινός έχθρός δν τά δύο κράτη θα έχουν να αντιμετώπισουν θα είναι ή Βουλγαρία και δτ' ή Βουλγαρία δέν θα τολμήσει ποτέ ν' αντιμετώπιση αυτά άν δέν εύρη τό έτερον τουλάχιστον αυτών άπησχολημένον μέ πόλεμον προς άλλο μέτωπον, είναι πιθανόν δτ' εις την άπόκρουσιν βουλγαρικής επιθέσεως κατά του ενός ή του έτέρου των συμάχων ή 'Ελλάς θα δυνηθή να διαθέσει στρατόν όχι μικρότερον εκείνου δν θα δύναται να διαθέσει ή Γιουγκοσλαβία. Ταύτα δέν θα λεχθώσι βεβαίως ξηρώς και άποτόμως υπό του 'Ελληνος αντιπροσώπου κατά τας διαπραγματεύσεις, αλλά θ' άφεθούν μέ την αναγκαίαν λεπτότητα να έννοηθούν υπό των Γιουγκοσλάβων αντιπροσώπων ως ένσυνειδήτος ελληνική αντίληψις των όρων ύφ' ούς πρόκειται να διεξαχθούν αι διαπραγματεύσεις περί ανανέωσεως της συμμαχίας. Μόνον εάν αι διαπραγματεύσεις περί ανανέωσεως της συνθήκης όχι μόνον αρχίσουν αλλά και περατωθούν πρό της στερεώσεως του δημοκρατικού έν 'Ελλάδι καθεστώτους διά της διεξαγωγής νέων έλευθέρων εκλογών και της όριστικής οργανώσεως της πολιτείας, μόνον τότε ή θέσις της 'Ελλάδος κατά τας διαπραγματεύσεις θα είν' όπως δή ποτ' ύποδεής. Άλλά και τότε' ακόμη δέν δύναται αι διαπραγματεύσεις ν' άπολήξουν εις άποτέλεσμα σταθερόν εάν έν τη συνειδήσει των Γιουγκοσλάβων αντιπροσώπων δέν ύφίσταται ή αναγνώρισις δτ' άμφοτέρα τά κράτη έχουν ίσον συμφέρον προς συνομολόγησιν της νέας συμμαχίας. Και άν ύπάρχη παρ' ήμιν ή συναίσθησις ότι αι έσωτερικαί δυσχέρειαι, καθ' ών εισέτι παλαιόθεν, άποτελούν δι' ήμās άδυναμίαν δέν δύναται και οι αντιπρόσωποι Γιουγκοσλαβίας να μη συναισθάνωνται δτ' εις άνάλογον άδυναμίαν περιάγουν και αυτήν αι έσωτερικαί δυσχέρειαι καθ' ών σήμερα παλαιεί⁶. Όρθόν λοιπόν είναι εάν πρόκειται από σήμερα ν' ανανεωθεί ή συμμαχία, όπως άμφοτέρα τά κράτη θεωρήσουν ότι αι έσωτερικαί δυσχέρειαι άμφοτέρων είναι φύσεως έντελώς παροδικής μη δυνάμεναι να έπηρεάσουν τούς όρους υπό τούς όποιους θα συνομολογηθή ή νέα συμμαχία ήτις ως εκ της φύσεώς της μέλλει να ρυθμίση τας σχέσεις των 2 κρατών διά μακροτάτην περίοδον χρόνου, διά να μη ειπή τις εις τό διηνηκές. Της άρχής ταύτης τιθεμένης ως βάσεως των διαπραγματεύσεων, ή εξέτασις των γιουγκοσλαβικών παραπόνων οδηγεί εις τά έξής συμπεράσματα:

«Επί του ζητήματος της ύπογραφής του ελληνοβουλγαρικού πρωτοκόλλου Γενεύης του σχετικού μέ την προστασίαν των μειοψηφιών ή Γιουγκοσλαβία εύρίσκειται έν άπολύτῳ δικαίῳ. Τό πρωτόκολλον τούτον έπροκάλεσεν έν Βελιγραδίῳ Ισχυράν

συγκίνησιν καθ' όσον έθεωρήθη δτ' ήδύνατο να χρησιμοποιηθή υπό της Βουλγαρίας ως προηγούμενον όπως άσκηθή διά της Κ. τ. Ε πίεσις επί της Γιουγκοσλαβίας προς ύπογραφήν όμοίου πρωτοκόλλου, όπερ θα καθίστα την θέσιν της σερβικής κυβερνήσεως έν Μακεδονία έξαιρετικῶς δυσχερή⁷. Είναι δέ προφανές δτ' ή 'Ελλάς δέν έδικαιοῦτο να προβή εις ύπογραφήν τοιούτου πρωτοκόλλου, πριν ή έρωτήση την κυβέρνησιν Βελιγραδίου άν έχη άντιρρήσεις επ' αυτού χωρίς να παραβιάση τό πνεύμα της μετά της Σερβίας παλαιῆς συμμαχίας μας⁸. 'Απόρον δ' είναι πῶς ή ύπηρεσία ύπουργείου έξωτερικών δέν έπέσυρε την προσοχήν του κ. ύπουργού επί του σημείου τούτου. 'Αλλ' ή ουσιαδής αυτή παράληψις ήμῶν δέν εκθέτει την καλήν μας πίστιν δεδομένου ότι αι σχετικαί έν Γενεύη διαπραγματεύσεις άρξάμεναι τό 1923 ένσυνεχίσθησαν κ' έπερατώθησαν τό 1924 όχι έν κρυπτῳ και παραβύστῳ ἀλλ' έν γνώσει των πάντων και συνεπῶς και των Γιουγκοσλάβων αντιπροσώπων χωρίς οὔτοι να σκεφτοῦν ότι έχουν δικαίωμα να ζητήσουν παρ' ήμιν ν' άκουσθῆ ή γνώμη των. 'Όπως δή ποτ' επί του σημείου τούτου όφείλομεν ν' αναγνωρίσωμεν τό βάσιμον των γιουγκοσλαβικών παραπόνων και ν' άρνηθώμεν την κύρωσιν του πρωτοκόλλου τούτου υπό της Συνελεύσεως. Εις την λύσιν ταύτην πρέπει να άχθώμεν τόσον μάλλον καθ' όσον οὔτε συμφέρον ήμῶν είν' ή κύρωσις και από τούδε έφαρμογή του πρωτοκόλλου. Η κυβέρνησις γνωρίζει μετά πόσῃς ευθύτητος προσεπάθησα πάντοτε ν' άπακριθῶ εις τας διεθνείς ύποχρεώσεις της 'Ελλάδος. Και ήδη πιστεύω ότι καθήκοι

6. Οι δυσκολίες πού αντιμετώπιζαν τά δύο κράτη στόν τομέα της έσωτερικής τους πολιτικής είχαν καιζεί άνασχετικό ρόλο στό ρύθμιση των προβλημάτων πού εκκρεμοῦσαν στίς σχέσεις τους. Αυτό, γιά τή Γιουγκοσλαβία, ίσχυε και στό 1928. Βλ. Ινφρα.

7. 'Ανάμεσα στό Βουλγαρία και τή Γιουγκοσλαβία όπηρχε διαμάχη γιά τίς μειονότητες της Μακεδονίας. Ρ. Renouvin, op. cit., Τ. 7ème p.p. 287 - 288. Γιά τή σερβική άποψη πάνω στό θέμα των μακεδονικών μειονοτήτων όπως αυτή εκφράστηκε άμέσως μετά την καταγγελία της ελληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας βλ. «'Εστία», 18η Νοεμβρίου 1924, «Δημοκρατία», 18-19 Νοεμβρίου 1924.

8. Οι σκέψεις αυτές του Βενιζέλου είχαν σαν βάση τά όσα ύποστηρίζονταν στό γιουγκοσλαβική διακοίνωση της καταγγελίας της συμμαχίας του 1913 όπου άναφερόταν ότι ή 'Ελλάδα ύπογράφοντας μία ειδική σύμβαση μέ τή Βουλγαρία, έναντίον της όποιῆς είχε προηγούμενα συνάψει συνθήκη συμμαχίας μέ τή Σερβία, παραβίαζε τό πνεύμα αυτής της συνθήκης και κυρίως τά άρθρα 3 και 5 αυτής. Βλ. ΑΥΕ, 1924, Καταγγελία... op. cit. Legation du Royaume des Serbes Croates et Slovenes au Ministère des Affaires Etrangères de la République Hellénique, Athènes, le 14 Novembre 1924, op. cit. Γιά τά άρθρα της ελληνοσερβικής συνθήκης συμμαχίας βλ. Σ. Γυαλιστρα, 'Εθνικοί Άγῶνες 1909 - 1951 (Άθήναι, 1963) σελ. 355 - 359, στίς σελ. 356, 357, 358. Τό πρωτόκολλο Πολίτη - Καλλώφ δέν συνιστούσε ελληνοβουλγαρική σύμβαση γιά δέν είχε ύπογραφεί μεταξύ 'Ελλάδας και Βουλγαρίας αλλά ή 'Ελλάδα ύπογράφοντας τό ύποστήριζε όρισμένα βουλγαρικά συμφέροντα στί χώρο της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Και τούτο γιάτί άναλάμβανε μία έπιπλέον διεθνή δέσμευση στό θέμα των μειονοτήτων, πού κατοικούσαν σ' εκείνες τίς περιοχές και τίς όποιες διεκδικούσε ή Βουλγαρία, πέρα από τίς συμβατικές ύποχρεώσεις πού είχε αναλάβει μέ τή Ειδική Σύμβαση των Σεβρών περί Μειονοτήτων της 10 Αυγούστου 1924 ή όποία άφορούσε όλες τίς μειονότητες πού διέμεναν στό ελληνικό έδαφος.

ήμων, τελικῶς δέ καί συμφέρον, εἶναι νά ἐκτελέσωμεν τάς ὑποχρεώσεις ἄς ἀνελάβομεν διά τῆς συνθήκης περί προστασίας τῶν μειοψηφίων. Ἄλλ' εἰς τήν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου δέν θά ἔφθανα ποτέ, χωρίς τουλάχιστον νά ζητήσω ὡς ἀντάλλαγμα παρά τῆς Βουλγαρίας νά δηλώσῃ πρὸς τήν Κ. τ. Ε ὅτι ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης Neuilly θέλει σεβασθῆ τό ἐδαφικόν καί πολιτικόν καθεστῶς Ἑλλάδος ἀναγνωρίζουσα ὅτι τά μεταξύ ταύτης καί Βουλγαρίας σύνορα ἔχουν χαραχθῆ κατά τρόπον μή ἀφήσαντα ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους τμήματα περιέχοντα βουλγαροψηφίαν⁹. Ἐν πάσῃ δέ περιπτώσει δέν θά προέβαινα ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τήν ὑπογραφήν, φόβω μήπως αὕτη ἀναστειλῆ τήν τάσιν πολλῶν Βουλγάρων ὅπως ἐπωφεληθοῦν τῶν ὄρων τῆς συνθήκης περί ἀμοιβαίας μεταναστεύσεως, ἐν ᾧ ἡ ἑκτασις τῆς μεταναστεύσεως ταύτης ἀνταποκρίνεται πρὸς τά καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τῶν 2 κρατῶν καί γενικῶς τῆς εἰρήνης εἰς τά Βαλκάνια¹⁰.

«Ὅπως ἐτηλεγράφησα ἤδη ἡμῖν εἰς τήν κυβέρνησιν ἀπόκειται νά κρίνῃ πῶς θά φθάσῃ εἰς τήν ἀκύρωσιν τοῦ πρωτοκόλλου¹¹. Πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δυσχερειῶν ἄς θά ἦδύνατο νά γεννησῆ ἡ δημοσία ἐπ' αὐτοῦ συζητήσεις ἐν τῇ ἐκτελέσει [συνελεύσει] θά ἦδύνατο νά δηλωθῆ μὲν ἀπὸ τοῦδε ἐμπιστευτικῶς εἰς τήν κυβέρνησιν Βελιγραδίου ὅτι δέν θά ζητηθῆ ἡ κύρωσις αὐτοῦ, ἀλλά νά μή εἰσαχθῆ εἰς τήν Συνέλευσιν τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος πρὸς ἀπόρριψιν. Διεθνῆς πίεσις δέν πρόκειται νά ἀσκηθῆ ἐπὶ

τῆς κυβερνήσεως, ὡς γνωρίζετε ἤδη ἐξ ἐκθέσεως τοῦ κ. Κακλαμάνου. Ἄλλως τε εἰς σχετικὰ διαβήματα τυχόν ἢ κυβέρνησις δέν ἔχει ἢ ν' ἀπαντήσῃ ὅτ' ἀποφεύγει νά ζητήσῃ τήν κύρωσιν φοβουμένη ὅτι δέν θά ἐπιτύχῃ τήν πλειοψηφίαν τῆς Συνελεύσεως καί δύναται οὕτω νά προκαλέσῃ κυβερνητικὴν κρίσιν ἣτις θά ἦτο πράγματι ἐπιζημία διά τήν χώραν.

«Ἄλλ' ἐν ᾧ οὕτω θά φθάσωμεν τελικῶς εἰς τήν ἀκύρωσιν τοῦ πρωτοκόλλου ἔχομεν καθῆκον νά ἐπιδιώξωμεν τό ταχύτερον τήν

9. Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ Βουλγαρία δέν εἶχε ἀναγνωρίσει ὡς ὀριστικῆς τίς ἐδαφικῆς καί στρατιωτικῆς διατάξεις τῆς Συνθήκης Εἰρήνης τοῦ Νεϊγύ τῆς 27 Νοεμβρίου 1919 καί ἡ ὅλη της ἐξωτερικὴ πολιτικὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τήν προσπάθεια ἀναθεωρήσεως τῶν ὄρων αὐτῆς τῆς Συνθήκης. Τό γεγονός αὐτό εἶχε ἀμεσες συνέπειες στίς σχέσεις τῆς Βουλγαρίας μὲ τὰ γειτονικά της κράτη.

10. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Βενιζέλος μιλάει γιά τήν ἐφαρμογὴ τῆς Συμβάσεως τοῦ Νεϊγύ, πού ὑπογράφηκε ταυτόχρονα μὲ τήν ὁμώνυμη Συνθήκη Εἰρήνης, καί ἀναφερόταν στήν ἀμοιβαίαν καί ἐθελούσιαν μεταναστεύσιν τῶν ἑλληνοβουλγαρικῶν μειονοτήτων. Εἶναι γεγονός πῶς μετὰ τήν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου Πολίτη - Καλφῶφ πολλοί ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τῆς Μακεδονίας δέν ὑπέβαλαν δήλωσιν μεταναστεύσεως, πιστεύοντας ὅτι ἡ νέα διεθνὴς πράξις θά τοὺς παραχωροῦσε ἰδιαίτερα προνόμια, ἂν παρέμεναν στίς περιοχάς πού κατοικοῦσαν.

11. Βλ. Α. Τούντα - Φεργάδη, «Ὁ ρόλος τῶν Μακεδόνων...», ὁρ. cit. σελ. 611, ὑποσ. 29.

οριστικήν τερμάτισιν τῆς καταδιώξεως τῶν ἐνόχων τοῦ ἐγκλήματος τοῦ Τερλίτζ καί τήν ἀναγγελίαν τῆς αὐστηράς, ὡς ἐλπίζω, καταδίκης τῶν ἐνόχων τούτων¹². Ὅτε ἡ διεθνῆς ἔρευνα ἀπεκάλυψε τό ἐγκλημα τοῦτο, ἔγραψα εἰς τόν τότε πρωθυπουργόν, ἐφιστῶν τήν προσοχήν του ἐπί τοῦ καθήκοντος ἀλλά καί τοῦ ὑπερτάτου ἐν ταύτῃ συμφέροντος ὅπερ εἶχον ἐν ἐπιδιώξωμεν τήν ταχείαν καί παραδειγματικήν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων. Ἐάν ἡ τιμωρία αὕτη δέν ἐπέλθῃ ταχεῖα καί παραδειγματική, ἡ θέσις ἡμῶν θά παραμείνῃ ἠθικῶς ὑποδεῆς ἀπέναντι τῆς ΚΤΕ κ' ἡ βουλγαρική κυβέρνησις θά δυνήθῃ ἐπικαλουμένη τό γεγονός τοῦτο, ἐν συνδυασμῷ καί πρὸς τήν ἄρνησιν τῆς κυρώσεως τοῦ πρωτοκόλλου νά προκαταλάβῃ τήν κοινήν γνώμην εἰς πᾶσαν ἐπανάληψιν ἑλληνοβουλγαρικῶν ἐπεισοδίων.

«Τό ζήτημα τῶν εὐκολιῶν ἄς ζητεῖ ὅσον ἀφορᾷ τά τέλη τοῦ λιμένος Θεσσαλονίκης δέν γνωρίζω καλῶς¹³. Ἐπί τοῦ σημείου τούτου εἶμαι βέβαιος ὅτ' ἡ κυβέρνησις θά κάμῃ ὅτι δύναται ὅπως ἰκανοποιήσῃ πᾶσαν δικαίαν σερβικήν ἀπαιτήσιν. Ἀλλά τό ὄριον μέχρι οὗ αἱ παραχωρήσεις αὗται δύναται καί ὀφείλου νά φθάσῃ ἐν' ἡ ἐξομοίωσις τοῦ σερβικοῦ ἐμπορίου πρὸς τό ἑλληνικόν. Θά ἦτ' ἀπολύτως ἀδύνατον νά δεχθῶμεν ὅπως τό σερβικόν ἐμπόριον ἐπιτύχῃ διὰ τήν πληρωμὴν τῶν τελῶν εὐνοικότερους ὁρους ἀπὸ τό ἑλληνικόν, χωρίς νά ὑποβιβάσωμεν τήν Ἑλλάδα ἀπὸ συμμάχου εἰς θέσιν ὑποτελοῦς πρὸς τήν Γιουγκοσλαβίαν καί χωρίς νά δημιουργήσωμεν ὑποδεῆ θέσιν διὰ τό ἑλληνικόν ἐμπόριον Θεσσαλονίκης. Ὡς πρὸς τό ζήτημα μονῆς Χιλιανταρίου πρέπει ἐπίσης νά παράσχωμεν πᾶσαν εὐλογον ἰκανοποίησιν εἰς σχετικὰς σερβικὰς αἰτήσεις. Ἀλλ' ἐάν τά ἐξω τοῦ Ἁγίου ὁρους κείμενα κτήματα τῆς μονῆς ταύτης ἀπῆλλοτριώθησαν κατ' ἴσον λόγον μετὰ τῶν κτημάτων τῶν λοιπῶν μονῶν πρὸς ἐγκατάστασιν προσφύγων δέν πρέπει νά ἐπανεέλθωμεν ἐπί τοῦ σημείου τούτου, διότι τοιαύτη τυχόν Γιουγκοσλαβική ἀξίωσις θά ἦτο ἀδικος καί θά ἀντιτιθετο πρὸς τό κεφαλαϊῶδες συμφέρον τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων. Πρὸς ἀπόδειξιν μόνον τῆς ἐπιθυμίας μας, ὅπως φανῶμεν εὐχάριστοι πρὸς τήν σύμμαχόν μας, θά ἡδυνάμεθα ἐάν πραγματικῶς ἡ ὀρισθεῖσα ἀποζημίωσις διὰ τήν ἀπαλλοτριώσιν ταύτην δέν ἀσφαλίζει εἰς τήν μονήν ἀνάλογον ἔσοδον πρὸς τό καθαρὸν ἔσοδον τῶν ἀπαλλοτριωθέντων κτημάτων τῆς, θά δώσωμεν εἰς τήν μονήν ταύτην, τίτλῳ χαριστικῷ, ποσόν δυνάμενον νά ἐπανορθώσῃ τήν ἐντεῦθεν ζημίαν. Θά ἐφθανα μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νά δώσω καί ἀνάλογα ποσὰ καί εἰς τὰς λοιπὰς μονὰς Ἁγίου ὁρους, διὰ νά διατηρήσω τήν ἰσότητα μεταξύ αὐτῶν τοῦλάχιστον, ἀφ' οὗ δέν δύναμαι νά διατηρήσω αὐτήν καί μεταξύ αὐτῶν καί πάντων τῶν λοιπῶν ἰδιοκτητῶν.

«Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν διαφιλονεικουμένων μεταξύ τῶν 2 κυβερνήσεων Γιουγκοσλάβων ὑπηκόων ἐν Μακεδονίᾳ ἡ λύσις του δύναται νά παραπεμφθῇ εἰς διαιτησίαν. Ἀκούω ὅτ' ἡ κυβέρνησις Βελιγραδίου πρόκειται νά ἐπιμείνῃ ὅπως ἐξασφαλισθῇ ἐντελῶς ἡ διὰ τοῦ λιμένος Θεσσαλονίκης ἐλευθερία εἰσαγωγῆ ἐν περιπτώσει πολέμου ὄχι μόνον τοῦ δι' αὐτήν προωρισμένου πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἀλλὰ καί τοῦ προοριζομένου καί διὰ τήν Ρωμανίαν. Ἐπί τοῦ σημείου τούτου ὀφείλομεν νά ἰκανοποιήσωμεν πᾶσαν Γιουγκοσλαβικὴν αἴτησιν ἐφ' ὅσον καί ἰκανοποίησις αὐτῆς δέν εἶν' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ὑποχρεώσεις μας τὰς ἀπορροεῦσας ἐκ τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς ΚΤΕ. Παραβίασις τῶν ὑποχρεώσεων τούτων δέν θά ἦτο δυνατὴ καί οὐτε θά

εἶχεν ἀξίαν τινα, ἀφ' οὗ ἡ συνθήκη πρέπει νά ὑποβληθῇ εἰς τήν γραμματεῖαν τῆς ΚΤΕ πρὸς καταχώρησιν.

ΣΤ'

«Ὁ κ. Nintchitch εἶπε πρὸς τὸν κ. Πολίτην ὅτ' ἀποστέλλει εἰς Ἀθήνας νέον πρέσβυν τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του, ὅπως διεξαγάγῃ τὰς διαπραγματεύσεις περὶ ἀνανεώσεως τῆς συνθήκης. Ἐν ὄντως αἱ διαπραγματεύσεις πρόκειται νά γίνον ἐν Ἀθήναις θά ἐλάμβανα τό θάρρος νά συστήσω ὅπως ὁ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν ζητήσῃ νά περιστοιχισθῇ διὰ τήν διεξαγωγὴν αὐτῶν ὑπὸ ἐπιτροπῆς ἧς θά μετείχον ὁ κ. Καφαντάρης, κ. Ἰω. Μεταξάς, καί ὁ κ. Ρωμανὸς οὕτως ὥστε ἡ ἀνανεώσις τῆς συνθήκης, νά μὴ θεωρηθῇ ἔργον μόνον τῆς κυβερνήσεως ἀλλὰ γενικώτερον τῆς χώρας. Πρὸς ἀποφυγὴν μόνον ἀπροόπτων θά ἐνεδείκνυτο, ἐάν ἡ γνώμη αὕτη γίνῃ δεκτὴ, ν' ἀσφαλισθῇ ἐκ τῶν προτέρων ἡ ἀρμονικὴ συνεργασία τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς διὰ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ἀνακοινώσεως τῶν σκέψεων τῆς κυβερνήσεως ὡς πρὸς τοὺς ὁρους τῆς νέας συμμαχίας εἰς τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς διὰ νά βεβαιωθῇ ἐάν ταῦτα συμφωνοῦσι πρὸς αὐτάς.

«Ἐφ' ὅσον ἡ Γιουγκοσλαβικὴ κυβέρνησις θά ἀνέθετε τήν διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων εἰς μόνον τὸν ἐν Ἀθήναις πρέσβυν τῆς δέν θά ἦτο πρέπον ν' ἀντιπροσωπευθῇ ἡ ἡμετέρα κυβέρνησις κατὰ τὰς διαπραγματεύσεις ὑπὸ πολυπροσώπου ἐπιτροπῆς. Θά ἐτόλμων ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νά συστήσω τήν ἀνάθεσιν τῆς ἀμέσου διεξαγωγῆς τῶν διαπραγματεύσεων ἐκ μέρους ἡμῶν εἰς ἓνα ἐκ τῶν καλλιτέρων πρέσβεῶν μας, ἴσως εἰς τὸν κ. Κακλαμάνον¹⁴, ὁ ὁποῖος ὁμως θά ἐνήργη ἐν συνεχείᾳ ἐπαφῇ μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ καί τῆς περὶ αὐτὸν ἐπιτροπῆς χωρίς νά δύναται ν' ἀποδεχθῇ διάταξιν τινα τοῦ κειμένου τῆς συνθήκης, ἐφ' οὗ δέν θά εἶχε προηγουμένην ἔγκρισιν τῆς ἐπιτροπῆς καί τοῦ ὑπουργοῦ. Οὕτω μόνον θ' ἀσφαλισθῇ ὅτ' ἡ διαπραγματεύσις αὕτη θά διεξαχθῇ με δλην τήν ἀπαιτουμένην προσοχήν καί χωρὶς κίνδυνον ἐμφανίσεως ἀπροόπτων».

[Ὑπογραφή]

[Ἐλευθέριος Βενιζέλος]

12. Ibid, σελ. 600 καί 601, ὑποσ. 8. Ἐς σημειωθεῖ ὅτι τὰ γεγονότα αὐτά εἶχαν λάβει χώρα τὸν Ἰούλιον τοῦ 1924 καί εἶχαν προσλάβει διεθνεῖς διαστάσεις.

13. Πρόκειται γὰρ τό ζήτημα τῆς Ἐλευθέρης Σερβικῆς Ζώνης ἐπὶ Θεσσαλονικίᾳ ἡ ὁποία θεσπίστηκε γιὰ πρώτη φορά μετὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1913. Οἱ μέχρι τότε ἰσχύουσες διατάξεις τόσο αὐτῆς τῆς Συνθήκης ὅσο καί τῶν ἄλλων σχετικῶν Συμβάσεων δέν εἶχαν ἐφαρμοσθῆ καί τό θέμα αὐτό ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ ἑλληνογιουγκοσλαβικά προβλήματα πού ἀναφέρονταν ἐπὶ τῆς διακοινώσεως τῆς καταγγελίας καί ἐκκρεμοῦσαν ἐπὶ τῆς σχέσεως τῶν δύο κρατῶν.

14. Οἱ συστάσεις τοῦ Βενιζέλου γιὰ τὰ πρόσωπα πού θά ἐκπροσωποῦσαν τήν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἐπὶ τῆς διαπραγματεύσεως μετὰ τῆς Γιουγκοσλαβίας, οἱ ὁποῖες διεξήχθησαν ἐπὶ τῆς 1925, ἔγιναν τελικὰ σεβαστές. Ὁ Κακλαμάνος ὄρισθη ἀρχηγὸς τῶν διαπραγματεύσεων πού διεξήχθησαν, σὲ τελικὴ φάσιν, ἐπὶ Βελιγράδι, καί ὁ Ρωμανὸς συμμετείχε ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας.

3. Κρίσεις και συμπεράσματα.

‘Από τό κείμενο πού παρουσιάστηκε παραπάνω γίνεται φανερό πώς ή συζήτηση τών Nintchitch-Βενιζέλου στό Παρίσι είχε ως αποκλειστικό, όπως ήταν άλλωστε φυσικό, αντικείμενο τίς έλληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις και ειδικότερα τό ζήτημα τής ανανεώσεως τής Συνθήκης Συμμαχίας τοῦ 1913. ‘Η νέα συμμαχία πού θά υπογραφόταν μεταξύ ‘Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας δέν θά άποσκοπούσε στην άνατροπή τοῦ βαλκανικοῦ καθεστώτος πού είχε εγκαθιδρυθεῖ από τίς Συνθήκες Ειρήνης τοῦ Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, και θά στρεφόταν άναντίον οιοδήποτε κράτους τής Χερσονήσου τοῦ Αἴμου πού μέ τίς ενέργειές του θά άπειλοῦσε νά άνατρέψει τό καθεστώς αὐτό και έπομένως και τά συμφέροντα τών δύο χωρῶν. ‘Η συμμαχία ‘Ελλάδας – Γιουγκοσλαβίας θά άφοροῦσε τά δύο κράτη και θά τά έξασφάλιζε από βουλγαρική επίθεση. ‘Η ‘Ελλάδα θά έξασφαλιζόταν και σέ περίπτωση πού αντιμετώπιζε επίθεση από μέρος τής Τουρκίας’.

‘Εντούτοις, όπως γνωρίζουμε από άλλο έγγραφο, στή σκέψη τοῦ Γιουγκοσλάβου ύπουργοῦ τών ‘Εξωτερικῶν κυριαρχοῦσε ή ιδέα τής αναγκαιότητας μιᾶς βαλκανικής συνεννόησεως ή οποία θά στηριζόταν σέ οικονομικές βάσεις². Γιά τό λόγο αὐτό ο Nintchitch τόνιζε στό Βενιζέλο ότι: [...] κοινός σκοπός πολιτικῆς ‘Ελλάδος και Γιουγκοσλαβίας πρέπει νά εἶναι όπως βραδύτερον περιλάβη συνεννόησις αὐτή και ‘Αλβανίαν και Βουλγαρίαν [...]’³. ‘Ο Nintchitch έπομένως μετέθετε γι’ άργότερα τήν πραγματοποίηση μιᾶς προσεγγίσεως τών κρατῶν τής Χερσονήσου τοῦ Αἴμου έφόσον τήν εποχή εκείνη δέν ύπῆρχαν οἱ προϋποθέσεις γιά συνεργασία λόγω κυρίως τής ύπάρξεως πολλῶν προβλημάτων πού έκκρεμοῦσαν στίς σχέσεις τών κρατῶν αὐτῶν και τών αντίθετων συμφερόντων τών Μ. Δυνάμεων πού εκδηλώνονταν στήν περιοχή⁴. ‘Ιδιαίτερα ή πολιτική άνάμειξη τής ‘Ιταλίας στά βαλκανικά πράγματα έμπόδιζε τή συνεργασία τών κρατῶν

τής Χερσονήσου τοῦ Αἴμου και έπέβαλε στήν ‘Ελλάδα και τή Γιουγκοσλαβία νά ενδιαφέρονται γιά τή φιλία τής μεγάλης αὐτῆς μεσογειακῆς Δυνάμεως.

‘Η Γιουγκοσλαβία μολοντί είχε ύπογράψει μέ τήν ‘Ιταλία στίς 27 ‘Ιανουαρίου 1924 σύμφωνο φιλίας και εγκάρδιας συνεργασίας επιδίωκε νά διατηρήσει τίς σχέσεις μέ τή χώρα αὐτή έφόσον τό πιό πάνω σύμφωνο είχε άποδοκιμασθεῖ στό Βελιγράδι και δέν είχε επικυρωθεῖ⁵. ‘Η ‘Ελλάδα πάλι, έχοντας θεληματικά ξεχάσει τό επεισόδιο τής Κέρκυρας, άναποκρινόταν στίς διαθέσεις τοῦ Μουσσολίνι γιά σύναψη στενότερων έλληνοϊταλικῶν δεσμῶν⁶.

Γιά τούς παραπάνω λόγους ή ανανεώση τής έλληνοσερβικῆς Συνθήκης Συμμαχίας συζητήθηκε σέ σχέση μέ τήν ‘Ιταλία. ‘Ο Βενιζέλος πίστευε, και αὐτό τό διεκρίνισε στό Nintchitch, ότι τό μόνο πρόβλημα πού δυσχέραινε τίς έλληνοϊταλικές σχέσεις ήταν τό Δωδεκανησιακό και ή διευθέτησή του θά διευκόλυνε τήν εγκαθίδρυση φιλικῶν δεσμῶν μεταξύ τών δύο κρατῶν. Στή συζήτηση πού είχε μέ τόν ύπουργό τών ‘Εξωτερικῶν τής Γιουγκοσλαβίας πληροφορήθηκε ότι σέ έπαφές πού σημειώθηκαν στή Ρώμη όρισμένοι παράγοντες τής ‘Ιταλικῆς κυβερνήσεως τόνιζαν στό Nintchitch πώς ναι μέν επιθυμοῦσαν τή βελτίωση τών σχέσεων μέ τήν ‘Ελλάδα αλλά δέν ήθελαν νά διαπραγματευθοῦν «[...] άπ’ εὐθείας μετά τής ‘Ελλάδος τό Δωδεκανησιακόν, διότι δέν θέλουν ν’ άναγνωρίσουν σ’ αὐτήν δικαίωμα τοιαύτης συζητήσεως»⁷. ‘Οι πληροφορίες τοῦ Γιουγκοσλάβου ύπουργοῦ τών ‘Εξωτερικῶν φαίνεται πώς ένίσχυσαν τίς άπόψεις τοῦ Βενιζέλου πού άφοροῦσαν τόν τρόπο διευθετήσεως τών έλληνοϊταλικῶν σχέσεων. Και αὐτό διαπιστώνεται από τήν έξωτερική πολιτική πού άκολούθησε άργότερα.

Πράγματι όταν ο Βενιζέλος άναδείχθηκε πρωθυπουργός, μέ τίς έκλογές τοῦ Αὐγούστου 1928, βρήκε σέ έκκρεμότητα τίς έλληνοϊταλικές διαπραγματεύσεις τίς όποιες και συνέχισε μέ τήν

1. Τίς βασικές αὐτές γραμμές πάνω στίς όποιες περιστράφηκε ή συζήτησή του μέ τό Nintchitch ο Βενιζέλος είχε εκθέσει και σέ σύντομο τηλεγράφημά του τό όποιο έστειλε στήν κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου άμέσως μετά τόν τερματισμό τής συνομιλίας. (‘Από τό ίδιο τηλεγράφημα προκύπτει ότι ο Nintchitch, πριν από τό Βενιζέλο, είχε συζητήσει τό μεσημέρι τής ίδιας μέρας τά έλληνογιουγκοσλαβικά προβλήματα μέ τόν Πολίτη.). ‘Ο Βενιζέλος αναφερόμενος στό Nintchitch έγραφε: «[...] Οδὲ στιγμὴν θέτει ὑπὸ συζήτησιν ὅτι συμμαχία πρέπει ν’ ανανεωθῆ και θ’ ανανεωθῆ [...] Ἐκτασὶς συμμαχίας κατ’ αὐτόν πρέπει νά εἶναι καθαρῶς βαλκανικὴ και σκοπὸς αὐτῆς διατήρησις ἑδαφικοῦ και πολιτικοῦ καθεστώτος προελθόντος ἔκ τοῦ Μεγάλου Πολέμου. Ἐπομένως και ὁποχρεώσεις δύο χωρῶν θ’ ἀφορῶσιν ἀμοιβαίαν ὑποστήριξιν κατὰ κόσιν ἔκ μέρος βαλκανικοῦ κράτους ἀποκείρας παραβίασεως καθεστώτος τούτου». Α.Β. 43, Βενιζέλος πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἀριθ. 5968, Παρίσι 17.ΧΙΙ. 1924.

2. Τήν πληροφορία αὐτή γιά τίς ιδέες τοῦ Nintchitch μᾶς τή δίνει ἕνα έγγραφο τοῦ Καραπάνου, Ἑλληνα πρέσβη στή Ρώμη, ὅπου ἀνφέρεται ότι ο ὕπουργός Ἐξωτερικῶν τής Γιουγκοσλαβίας συζήτησε τό θέμα αὐτό μέ τόν Colban, Διευθυντὴ τοῦ τμήματος μειονοτήτων τής Κ.τ.Ε. Βλ. Α.Υ.Ε. 1924-1925, Ἑλληνοσερβικαὶ Σχέσεις... ὁρ. cit., Καραπάνος πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, Ἀντίγραφον Τηλεγραφήματος, Νο 10862, Ρώμη 13/12/1924.

3. Και συνέχισε ο Βενιζέλος ἀναφερόμενος στό Nintchitch : «[...] Ἄλλ’ ἐπὶ τοῦ παρόντος ὀρθῶς θεωρεῖ πρόωρον πᾶσαν τοιαύτην ἀπόπειραν ἐπεκτάσεως συνεννόησεως ἀφ’ οὗ ἐν Ἀλβανίᾳ μὲν τίποτε τό κυβερ-

νητικῶς μόνιμον δέν ἔχει εἰσέτι δημιουργηθῆ, ή δὲ Βουλγαρία ἐμμένει πάντοτε κατ’ αὐτόν δυσπιστίαν, ἦν μόνον ο χρόνος δύναται νά διασκεδάσῃ, ἀσχετῶς τοῦ ότι και ή ἴδια δέν θά ἦτο διατεθειμένη ἐπὶ τοῦ παρόντος νά εἰσελθῆ εἰς τοιαύτην συνεννόησιν». Βλ. Α.Β. 43, Βενιζέλος πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἀριθ. 5968, ὁρ. cit.

4. Ibid, βλ. ἐπίσης Supra.

5. Σ. Λάσκαρι, ὁρ. cit., σελ. 214, «[...] Φανερόν οὕτω εἶναι ότι Γιουγκοσλαβία περιέκουσα ἀγαθᾶς σχέσεις μετ’ Ἰταλίας δέν θέλει νά δώσῃ εἰς ἀνανέωσιν συμμαχίας διευθύνσιν δυναμένην νά θεωρηθῆ ἀντιιταλική». Α.Β. 43, Βενιζέλος πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἀριθ. 5968, ὁρ. cit.

«Τό πολύ πολύ [έγραφε ο Βενιζέλος σέ άλλο του τηλεγράφημα ἀναφερόμενος στοὺς λόγους γιά τούς όποιους ή Γιουγκοσλαβία κατήγγειλε τή συμμαχία] ήθελαν ἴσως διά τής νέας συνθήκης νά καθησυχάσουν τήν Ἰταλία ότι ή συμμαχία μας δέν στρέφεται κατ’ αὐτῆς. Διότι ὀρθοφρονούντες οἱ Γιουγκοσλάβοι σκέπτονται, όπως μοῦ ἀμολόγησεν ο Nintchitch νά καλλιεργήσουν τās μετὰ τής Ἰταλίας ἀγαθᾶς σχέσεις, όπως μη εὐρίσκουν αὐτὴν ἀντιμέτωπον εἰς πᾶν ἑνδιαφέρον αὐτοῦς ζήτημα και μ’ ἐπιβεβαίωσεν ότι, ἀφ’ ἧς ἐρρυθμίσθη τό ζήτημα τοῦ Fiume, ὀχι μόνον ή Ἰταλικὴ κατ’ αὐτοῦ ἀντίδρασις ἔπαυσεν, ἀλλά και τούναντίον εἰς κάθε παρουσιαζόμενον ζήτημα ή Ἰταλία προσπαθεῖ νά φανῆ εὐχάριστος εἰς τήν Γιουγκοσλαβίαν». Βλ. Α.Β. 325, Βενιζέλος πρὸς Κακλαμάνον, Paris 22.Υ.1924.

6. Ibid.

7. Α.Β.325, Βενιζέλος πρὸς Κακλαμάνον, Paris 22.Υ.1924, ὁρ. cit.

ελπίδα τό σύμφωνο μέ τήν Ἰταλία νά ὑπογραφεῖ γρήγορα⁸. Στή διάρκεια τῶν συνομιλιῶν ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργός διαχώρισε τή θέση τῆς Ἑλλάδας ἀπό τό Δωδεκανησιακό ζήτημα καί διευκρίνισε ὅτι, μετά τή Συνθήκη τῆς Λωζάνης, τό θέμα αὐτό δέν ἀφοροῦσε τήν Ἑλλάδα καί τήν Ἰταλία ἀλλά τό λαό πού κατοικοῦσε στό νησιωτικό σύμπλεγμα τῆς Δωδεκανήσου καί τήν Ἰταλία⁹.

Σύμφωνα μέ τά πιά πάνω μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ ἡ γνώμη πώς ὁ Βενιζέλος προχώρησε σ' αὐτό τό διπλωματικό χειρισμό τοῦ Δωδεκανησιακοῦ γιατί γνώριζε τήν ἰταλική θέση ἀπέναντι σ' αὐτό τό ζήτημα καί πίστευε ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο θά ἐπετύγχανε πιά εὐκόλα τήν προσέγγιση μέ τήν Ἰταλία, προσέγγιση πού συνιστοῦσε πρωταρχική ἐπιδίωξη τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς. Παράλληλα γνωρίζουμε ὅτι ἂν καί ἡ «ἐθνική ἀποκατά-

σταση» στάθηκε κεντρικός στόχος τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς ὁ Βενιζέλος δέν διάστασε νά θυσιάσει, τή χρονική ἐκείνη περίοδο, αἰτήματα ἐθνικῆς σπουδαιότητος μέ σκοπό νά ἐνισχύσει τή θέση τῆς Ἑλλάδας στό διεθνή χῶρο.¹⁰

Ἐπομένως, θά μπορούσαμε νά ὑποστηρίξουμε συμπερασματικά, πώς οἱ σκέψεις, πού ὁ Βενιζέλος ἀνέπτυξε στήν ἐκθεσή του πρὸς τήν ἑλληνική κυβέρνηση τό Δεκέμβριο τοῦ 1924 καί ἀνα-

8. Βλ. ΑΥΕ, 1928, Α' Πολιτική, Καραπάνος πρὸς Πρεσβείαν Βελιγραδίου, ἀριθ. πρωτ. 9359, Ἐν Ἀθήναις τῆ 23 Αὐγούστου 1928, Ἐλευθέρα Ζώνη Λιμένος Θεσσαλονίκης. Ἀπόψεις Ἑλλήνων καί Γιουγκοσλάβων.

9. Κ. Σβολοπούλου, *op. cit.*, σελ. 45 – 63, κυρίως στίς σελ. 60–62.

10. *Ibid.* Γ. Δασκαλάκη, «Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καί ἡ ἐποχή μας», στό Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος Σήμερα (Ἀθήνα, 1976), σελ. 114 – 128, στή σελ. 117.

φέρονταν στίς έλληνοϊταλικές σχέσεις, βρήκαν ουσιαστική έκφραση στην έξωτερική πολιτική πού έφήρμοσε τό 1928. 'Αποκορύφωμα τής πολιτικής αυτής υπήρξε τό έλληνοϊταλικό σύμφωνο τής 30 Σεπτεμβρίου 1928.¹¹

Μέ τό πιό πάνω σύμφωνο διευθετήθηκαν στά 1928 οί έλληνοϊταλικές σχέσεις αλλά ταυτόχρονα τό σύμφωνο αυτό στάθηκε φραγμός γιά τήν ανανέωση τής Συνθήκης Συμμαχίας μέ τή Γιουγκοσλαβία¹². Στο διάστημα πού είχε διαρρεύσει από τό 1924 ως τήν επάνοδο του Βενιζέλου, είχαν λάβει χώρα, έκτός από τίς ανεπίσημες επαφές του 1924 και έπίσημες έλληνογιουγκοσλαβικές διαπραγματεύσεις, τό 1925, στην 'Αθήνα και τό Βελιγράδι. Στίς διαπραγματεύσεις εκείνες είχε συζητηθεί έκτενώς, ανάμεσα στ' άλλα έλληνογιουγκοσλαβικά προβλήματα, και τό ζήτημα τής ανανέωσης τής Συνθήκης Συμμαχίας του 1913. 'Ενας από τούς λόγους πού είχαν ναυαγήσει οί συνομιλίες ήταν και ή αντίθεση τής 'Ιταλίας σέ μιά έλληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση.¹³ Αργότερα, τό 1926, επί δικτατορίας Παγκάλου, είχαν υπογραφεί οί όμώνυμες συμφωνίες, ανάμεσα στίς όποιες και Συνθήκη Συμμαχίας, τίς όποιες ή έλληνική βουλή, μετά τήν πτώση του Πάγκαλου και μετά από πρόταση του Μιχαλακόπου-

λου, άρνήθηκε νά έπικυρώσει.¹⁴ Και μέχρι τό 1928 δέν έλειπαν οί επαφές 'Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων ιθυνόντων, οί όποιες άποσκοπούσαν στή διευθέτηση τών προβλημάτων πού αντιμετώπιζαν οί χώρες τους.

Στίς άρχές του καλοκαιριού του 1928, οί Γιουγκοσλάβοι άκολουθούσαν «άμφίρροπη και άναβλητική πολιτική» στο θέμα τής διευθετήσεως τών διαφορών τους μέ τήν 'Ελλάδα.¹⁵ Κάτω από τήν πίεση, κυρίως, τών έσωτερικών τους προβλημάτων¹⁶ κώφευαν ακόμα και στά επανειλημμένα διαβήματα πού σημειώνονταν στο Βελιγράδι από τίς κυβερνήσεις τής Γαλλίας και τής 'Αγγλίας,¹⁷ οί όποιες ενδιαφέρονταν γιά τήν υπόθεση και θεωρούσαν τήν έλληνοσερβική συμφωνία ως ζωτικού ενδιαφέροντος γιά τήν παγίωση τής ειρήνης στα Βαλκάνια.¹⁸

'Ετσι τά έλληνογιουγκοσλαβικά προβλήματα έκκρεμούσαν στίς σχέσεις τών δύο κρατών όταν ο Βενιζέλος ανέλαβε, τον Αύγουστο του 1928, τήν έξουσία. 'Αποφασισμένος νά προωρήσει στην έπίλυση τών προβλημάτων αυτών γνωστοποίησε στο Βελιγράδι τήν πρόθεσή του, όπως και τήν έπιθυμία του, γιά ρύθμιση τών έλληνοϊταλικών σχέσεων, και ταυτόχρονα ζήτησε τήν έναρξη διαπραγματεύσεων μεταξύ 'Ελλάδας και Γιουγκοσ-

11. Κ. Σβολοπούλου, *op. cit.*, σελ. 45 – 63.

12. *Infra*, σελ. 'Ο Γάλλος διπλωμάτης στο Βελιγράδι Darde έγραφε, κρίνοντας τή φύση του έλληνοϊταλικού συμφώνου, στο πρωθυπουργό τής Γαλλίας Aristide Briand στίς 20 'Οκτωβρίου 1928 : « 'Ο κ. Βενιζέλος κατέδειξε έμφανώς διά τής ύπογραφής του συμφώνου μέ τήν 'Ιταλιαν, ότι έννοει νά παραμείνη άδέσμευτος». Βλ. Κ. Σβολοπούλου, *op. cit.*, σελ. 138 – 139, όπου δημοσιεύεται τό σχετικό έγγραφο.

13. Γιά τίς έλληνογιουγκοσλαβικές διαπραγματεύσεις τής περιόδου εκείνης και τούς λόγους γιά τούς όποιους διακόπηκαν βλ. Α. Τούντα – Φεργάδης, 'Ελληνο - Βουλγαρικές Μειονότητες ... *op. cit.*..., τέταρτο κεφάλαιο.

14. Π. Πιπινέλη, *op. cit.*, σελ. 29-31 Κ. Σβολοπούλου, *op. cit.*, σελ. 17.

15. 'Ο χαρακτηρισμός γιά τήν πολιτική του Βελιγραδιού όφείλεται στον Corbin, Διευθυντή τών Πολιτικών 'Υποθέσεων του Quai d' Orsay, ό όποιος έλεγε στο Ν. Πολίτη πώς οί συνεννοήσεις τής Γιουγκοσλαβίας μέ τήν 'Ελλάδα «sont surtout faites des silences». Βλ. ΑΥΕ, 1928 'Ελευθέρα Ζώνη Λιμένος Θεσσαλονίκης. 'Απόψεις 'Ελλήνων και Γιουγκοσλάβων, *op. cit.*, Πολίτης προς Καραπάνον, άριθ. πρωτ. 2875, Παρίσι οί 7 'Αυγούστου 1928.

'Η πολιτική πού άκολουθούσε τήν εποχή εκείνη ή Γιουγκοσλαβία άπέναντι στην 'Ελλάδα άποδίδεται θαυμάσια από τά άκόλουθα: «[...] [ή Σερβία] ενώ από καιρού εις καιρόν έκδηλοί έπισήμως και έμφαντικά τήν άπόφαση τής όπως συνεννοηθή μεθ' ήμών, άποφεύγει συστηματικά πάσαν πραγματοποίησην τών ως άνω διαθέσεων». Αυτά έγραφε ό Ν. Πολίτης σέ έκθεσή του προς τόν ύπουργό 'Εξωτερικών τής 'Ελλάδας 'Αλέξανδρο Καραπάνο. Βλ. ΑΥΕ, 1920, 'Ελευθέρα... *op. cit.*, Πολίτης προς Καραπάνον, άριθ. πρωτ. 2875, Παρίσι οί 7 'Αυγούστου 1928, *op. cit.*

16. ΑΥΕ, 1928, 'Ελευθέρα... *op. cit.*, Πολίτης προς Καραπάνον, άριθ. πρωτ. 2875, Παρίσι οί 7 'Αυγούστου 1928..., *op. cit.*

17. Γιά τίς ένέργειες τής γαλλικής και τής άγγλικής κυβερνήσεως στο Βελιγράδι βλ. ΑΥΕ, 1928, 'Ελευθέρα... *op. cit.*, Πολυχρονιάδης προς Μιχαλακόπουλο, άριθ. 764, Βελιγράδι οί 4 'Ιουνίου 1928.

Στό ίδιο θέμα αναφέρονται και τά παρακάτω άποσπάσματα από έγγρα-

φα του Πολίτη και του Κακλαμάνου, προσθετων τής 'Ελλάδας στο Παρίσι και τό Λονδίνο, αντίστοιχα:

«[...] Δέν πρέπει νά άρκεσθώμεν [είπε ό Briand στον Πολίτη] εις τήν επανάληψιν κοινών διπλωματικών διαθημάτων. 'Εάν ή Κυβέρνησίς σας τό έπιθυμεί, θά αναλάβω προσωπικά τήν διεξαγωγήν τής υπόθεσεως (Je prendrai personnellement l'affaire en main) άφ' ου πρώτον συνεννοηθώ μέ τόν Sir Austen. 'Ακριθώς ό Γεν. Γραμματέας του 'Υπουργείου κ. Μπερτελώ, εύρίσκεται κατ' άρχάς έν Λονδίνω. Θά τώ αναθέσω νά όμιλήση έκ μέρους μου μετά του Sir Austen. Και κατόπιν θά άποτανθώ προς τόν ίδιον τόν Βασιλέα 'Αλέξανδρον διά νά τόν παρακαλέσω νά έξασκήση όλην του τήν έπιρροήν όπως τελειώση τό ταχύτερον ή υπόθεσις τονίζων ότι τουτο άπαιτεί τό συμφέρον τής χώρας του και τό γενικόν συμφέρον τής Εύρώπης».

Βλ. ΑΥΕ, 1928, 'Ελευθέρα... *op. cit.*, Πολίτης προς Μιχαλακόπουλο, άριθ. πρωτ. 2201, Παρίσι οί 20 'Ιουνίου 1928, «L' ambassadeur de France m' a parlé tout d' abord des relations gréco-Serbes. Il m'a dit qu'il y a quelques mois il avait touché cette question avec Sir Austen Chamberlain personnellement. Le Ministre des Affaires Etrangères d' Angleterre lui avait dit qu'il verrait avec le plus grand plaisir l' établissement de relations amicales entre la Grèce et la Serbie et que leurs deux Gouvernements avaient déjà parlé dans ce sens à Belgrade mais tous les deux ambassadeur et ministre, s'étaient convenus pour constater "l' absence de Gouvernement à Belgrade" et ils croient peu utile de procéder à des démarches concrètes et donner des conseils là où il n'y avait personne pour les écouter». Βλ. ΑΥΕ, 1928, 'Ελευθέρα... *op. cit.*, Κακλαμάνος προς 'Υπουργείον 'Εξωτερικών, άριθ. πρωτ. 9822 No 2263, Λονδίνο 23.8.28.

18. 'Ο Corbin διευκρίνισε στον Πολίτη πώς αυτή ήταν ή θέση τής γαλλικής κυβερνήσεως άπέναντι στην έλληνοσερβική συμφωνία. Βλ. ΑΥΕ, 1928... *op. cit.*, Πολίτης προς Καραπάνον, άριθ. 2875, Παρίσι οί 17 Αυγούστου 1928, *op. cit.*

'Αλλά και ή άγγλική κυβέρνηση τηρούσε τήν ίδια στάση άπέναντι σ' αυτό τό θέμα άφού ή γεωγραφική θέση τής 'Ελλάδας προσήλκυε πάντα τό ενδιαφέρον τής Μ. Βρετανίας. Βλ. J.-B. Duroselle, *op. cit.*, p. 104.

λαβίας.¹⁹ Οί Γιουγκοσλάβοι, παρά τήν τακτική πού ἀκολουθοῦσαν μέχρι πρὶν ἀπό λίγες μέρες, ὅταν ἄρχισαν συνομιλίες μετὰ τὸν Ἕλληνα πρῶθυπουργό ζήτησαν ἐπίμονα καὶ τήν ἀνανέωση τῆς Συνθήκης Συμμαχίας. Τὸ θέμα αὐτό, θέμα καθαρά πολιτικό, πού ἐνδιέφερε τοὺς Γιουγκοσλάβους,²⁰ συζητήθηκε ἀνάμεσα στὸν ὑπουργό τους τῶν Ἐξωτερικῶν Μαρίνκοβιτς καὶ τὸ Βενιζέλο σὲ συνομιλίες τους πού ἔλαβαν χώρα στὰ τέλη Σεπτεμβρίου καὶ τὶς ἀρχές Ὀκτωβρίου 1928. Στὶς ἐπανειλημμένες πιέσεις τοῦ Μαρίνκοβιτς, γιὰ ἀνανέωση τῆς Συνθήκης Συμμαχίας, ὁ Βενιζέλος ἀπάντησε πῶς κατὰ τίποτα θὰ ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μετὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἑλληνοϊταλικῶν συμφῶνων φιλίας πού μόλις εἶχε ὑπογράψει. Μετὰ ἀπὸ αὐτὰ ὁ Μαρίνκοβιτς ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει ὀριστικά πλέον τήν ἰδέα τῆς Συμμαχίας.²¹

Σύμφωνα μετὰ τὰ παραπάνω οἱ σκέψεις πού ἀνέπτυξε ὁ Βενιζέλος στὴν ἐκθεσὴ του, τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1924, διέφεραν ἀπὸ τήν πολιτική πού ἐφήρμοσε τὸ 1928. Τὸ 1924, ὑπογράφοντας τὸ σύμφωνο μετὰ τὴν Ἰταλία, ἐπιτύγχανε τὴ φιλία μιᾶς Μεγάλης Δυναμείας,²² τὴ διπλωματικὴ τῆς ὑποστήριξη στὴ διευθέτηση τῶν ἑλληνοτουρκικῶν²³ καὶ ἑλληνογιουγκοσλαβικῶν διαφορῶν,²⁴ ἀλλὰ καὶ τήν ἐπανένταξη τῆς Ἑλλάδας στὴ διεθνή κοινότητα.²⁵ Ἀκόμα, μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ, ὅτι ἑλληνογιουγκοσλαβικὴ συνθήκη συμμαχίας οἱ ὁροι τῆς ὁποίας θὰ στρέφονταν εἴτε ἀμεσα εἴτε ἔμμεσα κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Βουλγαρίας θὰ ἀπέβαινε ἐπιζήμια γιὰ τήν ἐξωτερικὴ φιλοβαλκανικὴ του πολιτικὴ πού σκόπευε νὰ ἐφαρμοσθεῖ.

19. ΑΥΕ, 1928... ὁρ. cit., Καραπάνος πρὸς Πρεσβείαν Βελιγραδίου, ἀριθ. πρωτ. 9359, Ἐν Ἀθήναις τῆς 23 Αὐγούστου 1928... ὁρ. cit.

20. Κ. Σβολοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 125.

21. Ibid, σελ. 12-127. Βλ. ἐπίσης Π. Πιπινέλη, ὁρ. cit., σελ. 31-32.

Μέχρι τὴν τελευταία στιγμή ὁ Μαρίνκοβιτς ἐπέμενε στὴ σύναψη συνθήκης συμμαχίας. Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὶς δηλώσεις πού ἔκανε στοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ γαλλικοῦ τύπου. Σὲ ἐρώτηση σχετικὴ μετὰ τὸ ἑλληνοϊταλικὸ σύμφωνο ἀπάντησε «πῶς δὲν ἐβλεπε τὸ σύμφωνο αὐτὸ σάν: «[...] un obstacle au traité Gréco-yougoslave, puisque la Yougoslavie, elle-même a un traité d'amitié avec l'Italie, qu'elle désire d'aillieurs prolonger». Βλ. Ere Nouvelle, 30 Septembre 1928.

22. Κ. Σβολοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 63.

23. Γιὰ τὴ θέση τῆς Ἰταλίας στὴ διευθέτηση τῶν ἑλληνοτουρκικῶν διαφορῶν βλ. Ι. Ἀναστασιάδου, «Ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ ἑλληνοτουρκικὸ Σύμφωνο Φιλίας τοῦ 1930», στὸ Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν Ἐποχὴ του (Ἀθήνα, 1980), σελ. 309-421, στίς σελ. 313 καὶ 395, ὑποσημ. 12. Βλ. ἐπίσης Κ. Σβολοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 63, 141.

24. Κ. Σβολοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 63, 141.

25. Ibid, σελ. 119.

26. Τὸ πρωτόκολλο αὐτὸ ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὶς ἄλλες διεθνεῖς πράξεις (πρωτόκολλα) πού ὑπογράφηκαν στίς 17 Μαρτίου 1929 καὶ τὶς 27 Μαρτίου τοῦ ἴδιου χρόνου. Ἡ τελευταία αὐτὴ συμφωνία ἦταν τὸ γνωστὸ Σύμφωνο Φιλίας, Συνδιαιλλαγίας καὶ Δικαστικοῦ Διακανονισμοῦ. Βλ. Κ. Σβολοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 34-36.

Ἦς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ πρωτοκόλλου Πολίτη - Καλφῶφ πού ἡ ὑπογραφή του στάθηκε ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν καταγγελία τῆς ἑλληνοσερβικῆς Συνθήκης Συμμαχίας τοῦ 1913 καὶ πού τὴν περίοδο πού ὁ Βενιζέλος συνέταξε τὴν ἐκθεσὴ του ἀπασχολοῦσε ἔντονα τὶς ἑλληνοβουλγαρικές σχέσεις θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι αὐτὸ εἶχε πάψει νὰ ὑφίσταται ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1925, ὅταν τὸ Συμβούλιο τῆς Κ.τ.Ε δέχθηκε τὴν ἀνάκληση τῆς ὑπογραφῆς του ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Βλ. Α. Τούντα - Φεργάδης, Ἑλληνο-Βουλγαρικές... ὁρ. cit., τρίτο κεφάλαιο.

Ἐφ. Ph. Berthelot δήλωνε στὸ Ν. Πολίτη, λίγες μέρες μετὰ τὴν ὑ-

Ἡ βαλκανικὴ αὐτὴ πολιτικὴ ἐγκαινιάστηκε μετὰ τὸ ἑλληνογιουγκοσλαβικὸ πρωτόκολλο τῆς 11 Ὀκτωβρίου 1928, τὸ ὁποῖο ρύθμισε, σὲ πρώτη φάση, τὰ προβλήματα πού ἐκκρεμοῦσαν στίς σχέσεις τῶν δύο κρατῶν²⁶. Τὸ πρωτόκολλο αὐτὸ δικαίως θεωρήθηκε ὡς προσωπικὴ ἐπιτυχία τοῦ Βενιζέλου²⁷ καὶ ὁ Μαρίνκοβιτς εἶχε παραδεχθεῖ, στίς ἀρχές Σεπτεμβρίου 1928, πῶς ἡ παρουσία τοῦ ἑλληνα πολιτικοῦ στὴν ἀρχὴ πρόσφερε, στὰ δύο κράτη, τὴν κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ ἀνασυνδεθοῦν οἱ διαπραγματεύσεις καὶ νὰ κλεισθεῖ ἡ συμφωνία, λόγω τῆς δημοτικότητας πού ἀπέλαυε ὁ πρῶθυπουργός τῆς Ἑλλάδας στὸ Βελιγραδί.²⁸ Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραληφθεῖ ἡ ἀναφορὰ καὶ στίς ἐνέργειες τῶν προηγουμένων ἑλληνικῶν κυβερνήσεων, πού μετὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπαφές πού εἶχαν μετὰ τοὺς Γιουγκοσλάβους ἰθὺνοντες καὶ στὴ διάρκεια τῶν ὁποίων καθορίστηκαν πολλές ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες τῶν ἐκκρεμῶν ἑλληνογιουγκοσλαβικῶν προβλημάτων, παρασκευάσαν τὸ ἔδαφος διπλωματικά. Ἄς ἀναφερθεῖ παραδειγματικά πῶς ἡ ἄρνηση τοῦ Βενιζέλου νὰ ἀνανεώσει τὴ Συνθήκη Συμμαχίας μετὰ τὴ Γιουγκοσλαβία δὲν πῆγασε μόνο ἀπὸ τὴ σύναψη τοῦ ἑλληνοϊταλικῶν συμφῶνων ἀλλὰ ἦταν θέση προσαρμοσμένη καὶ σὲ ἀπόφαση τῶν προηγουμένων κυβερνήσεων.²⁹ Παράλληλα τὸ ζήτημα τῆς Ἐλεύθερης Σερβικῆς Ζώνης στὴ Θεσσαλονικὴ διευθετήθηκε μετὰ βάση τὴ σύμβαση τοῦ 1923 καὶ τὰ συμπληρωματικὰ πρωτόκολλα τοῦ 1926. Ἡ ρύθμιση αὐτὴ εἶχε προταθεῖ καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1928.³⁰

πογραφή τοῦ ἑλληνογιουγκοσλαβικοῦ πρωτοκόλλου τῆς 11 Ὀκτωβρίου 1928, ὅτι ἡ ἐπιτυχὴ λύση τῶν προβλημάτων τῆς Γιουγκοσλαβίας καὶ Ἑλλάδας ὀφειλόταν ἀποκλειστικά στὸ Βενιζέλο. ΑΥΕ, 1928... ὁρ. cit., Πολίτης πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἀριθ. πρωτ. 11475 Νο 3689, Παρίσι 16.10.28.

28. ΑΥΕ, 1928... ὁρ. cit., Καραπάνος πρὸς Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἀριθ. πρωτ. 9969 Νο 2451, Γενεύη 6/9/28.

29. Σὲ ἔγγραφο τοῦ Ὑπουργεῖου Ἐξωτερικῶν πού φέρει ἡμερομηνία 21 Ἰουνίου 1928 ὅπου ἀριθμοῦνται οἱ προτάσεις πού εἶχαν ὑποβληθεῖ τελευταία ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ στὴ γιουγκοσλαβικὴ κυβέρνηση ἀναφέρει τὴν μεταξὺ ἄλλων: «[...] Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πολιτικὸν μέρος ἐπρωτεῖναμε τὴν σύναψιν συμφῶνων φιλίας, διαιτησίας καὶ οὐδετερότητος διαρκείας 50 ἐτῶν, ὅση θὰ ἦτο καὶ ἡ διάρκεια τῶν ἄλλων συμφωνιῶν». Βλ. ΑΥΕ 1928, Ἐλευθέρη Ζώνη Λιμένος Θεσσαλονίκης... ὁρ. cit., Μιχαλακόπουλος πρὸς Ἑλληνικὴν Πρεσβείαν Λονδίνου, ἀριθ. πρωτ. 6922, Ἐν Ἀθήναις τῆς 21/6/1928.

30. Στὸ ἴδιο ἔγγραφο, πού ἀναφέρεται στὴν πιὸ πάνω ὑποσημείωση διαβάζουμε: [...] Διὰ τῆς ἀπὸ 15 καὶ πλέον μηνῶν μέσω τοῦ κ. Πολυχρονιάδου γενομένης ἀνακοινώσεως ἡμῶν εἰς τὴν Σερβικὴν Κυβέρνησιν εἶχον πληροφορηθεῖ αὐτὴν ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὰ τεχνικὰ ζητήματα συγγνωμῶν, διαμετακομίσσεως κ.τ.λ. ἐθεωροῦμεν ὅτι ἡ σύμβασις τοῦ 1923 συμπληρωμένη κατὰ τὰς λεπτομερείας διὰ τῶν πέντε πρωτοκόλλων, ἃ τὶνα κατόπιν μακρῶν συσκέψεων ἐκατέρωθεν τεχνικῶν ὑπηρεσιῶν εἶχαν συνταχθεῖ ὑπὸ τῶν ἰδικῶν μας τοιοῦτων τὸ 1926, ἐξήντηται τὸ κεφάλαιον τοῦτο καὶ οὐδεμίαν δυνάμει νὰ θεωρησῶμεν δυνατὴν περὶ τούτων αξιώσιν τῆς Σερβίας [...] Βλ. ΑΥΕ, 1928... ὁρ. cit., Μιχαλακόπουλος πρὸς Πρεσβείαν Λονδίνου, ἀριθ. πρωτ. 6922, Ἐν Ἀθήναις τῆς 21/6/1928... ὁρ. cit.

Γιὰ τὶς συζητήσεις πού ἔγιναν ἀνάμεσα στὸ Μαρίνκοβιτς καὶ τὸ Βενιζέλο στὸ τέλος Σεπτεμβρίου καὶ τὶς ἀρχές Ὀκτωβρίου 1928 καὶ εἶχε σχέση μ' αὐτὰ τὰ θέματα, ὅπως καὶ γιὰ τὴ ρύθμιση τῶν ἑλληνογιουγκοσλαβικῶν προβλημάτων μετὰ τὸ πρωτόκολλο τοῦ 1928 βλ. Κ. Σβολοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 125-127, 132-134, 136-137.

Σάν δεύτερο στάδιο τής φιλοβαλκανικής εξωτερικής πολιτικής του Βενιζέλου ήρθε τό σύμφωνο μέ τήν Τουρκία. Στο έγγραφο του 1924, ό εξόριστος στό Παρίσι πολιτικός, πιστεύει στήν ανάγκη μιās ελληνοτουρκικής Συνθήκης Συμμαχίας. Έκτός από τήν άνάλυση τών σημείων εκείνων πάνω στά όποία θά πρέπει νά στηριχθεί ή ελληνοτουρκική συμμαχία επισημαίνει πώς αὐτή πρέπει νά πραγματοποιηθεί «ώς συμπλήρωμα» τής ελληνογιογκολαβικής.³¹ Πράγματι ή ελληνοτουρκική φιλία επιτυγχάνεται μόνο μετά διακανονισμό τών ελληνοϊταλικών καί ελληνογιογκολαβικών σχέσεων, μέ τό Σύμφωνο τής 30 'Οκτωβρίου 1930.

Υπάρχει όμως μιá διάσταση άνάμεσα στίς σκέψεις του 1924 καί τήν πολιτική του 1930, άνάλογη μέ εκείνη πού παρατηρήθηκε στό ελληνογιογκολαβικό πρόβλημα. 'Ο Βενιζέλος δέν στήριζε τή βελτίωση τών ελληνοτουρκικών σχέσεων σέ συνθήκη συμμαχίας. Τοῦτο δέν όφειλόταν αποκλειστικά στόν ίδιο γιατί γνωρίζουμε ότι οι τουρκοί καί στίς διαπραγματεύσεις άκόμα του 1926 είχαν ζητήσει τήν ύπογραφή ενός συμφώνου φιλίας.³² Η άρνηση τών ελληνικών κυβερνήσεων νά ύπογράψουν ένα παρόμοιο σύμφωνο άν δέν ρυθμιζόνταν τά οικονομικά θέματα πού άπασχολούσαν τά δύο κράτη, ή αντίδραση τών προσφύγων στην Έλλάδα,³³ τέλος, οι δυσκολίες πού αναφύονταν από τήν εφαρμογή τής συμβάσεως περί άνταλλαγής τών ελληνοτουρκικών πληθυσμών³⁴, είναι όρισμένοι από τούς παράγοντες πού επιβράδυναν τή σύναψη του συμφώνου μέχρι τό 1930.³⁵ Αντίθετα οι ελληνοτουρκικές επαφές πού σημειώθηκαν τούς πρώτους μήνες τής κυβερνήσεως Βενιζέλου αλλά καί άργότερα σέ συνδυασμό μέ τήν ύποστηρίξη τής Έλλάδας από τήν Ιταλική διπλωματία καί τήν εγκαθίδρυση σχέσεων άμοιβαίας έμπιστοσύνης μεταξύ τών κυβερνήσεων Έλλάδας - Τουρκίας,³⁶ όδήγησαν σταδιακά στη σύναψη του συμφώνου φιλίας, ουδέτερότητας, συνδιαλλαγής καί διαιτησίας του 1930. Άς σημειωθεί ότι στίς ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις του 1928 - 1930 δέν συζητήθηκε καν τό ένδεχόμενο συνολογήσεως συνθήκης συμμαχίας. Η ιδέα αὐτή είχε εγκαταληφθεί από τήν πολιτική ήγεσία τών δύο κρατών καί τό κλίμα πού επικρατούσε στό διεθνές πεδίο έπέβαλε οι σχέσεις τών δύο χωρών νά ρυθμισθούν μέ σύμφωνο φιλίας.

Η διαφορά, επομένως, πού πρληρείται στίς σκέψεις πού ό Βενιζέλος άνέπτυξε στην έκθεση του 1924 καί τήν πολιτική πού έφήρμοσε στά 1930, τή σχετική μέ τήν Τουρκία, όφείλεται σέ παράγοντες τής διεθνούς πολιτικής αλλά καί στην επιθυμία του Έλληνα πρωθυπουργού νά εξασφαλίσει όριστικα από έδαφικό καθεστώς τής Λαζάννης.³⁷ Επιπλέον συμμαχία μέ τήν Τουρκία ή όποία, σύμφωνα μέ τίς άπόψεις του 1924, θά στρεφόταν κατά τής Βουλγαρίας θά δυσχέραινε άκόμα περισσότερο τή βελτίωση τών, ήδη διαταραγμένων, ελληνοβουλγαρικών σχέσεων, γεγονός πού συνιστούσε σταθερή επιδίωξη τής εξωτερικής πολιτικής τής κυβερνήσεως Βενιζέλου.

Ανακεφαλαιώνοντας τά παραπάνω μπορούμε νά καταλήξουμε στό έξης συμπεράσματ:

Ο Έλευθέριος Βενιζέλος, τό Δεκέμβριο του 1924, όταν ή Έλλάδα βρέθηκε σέ δύσκολη θέση εξαιτίας τής καταγγελίας τής Συνθήκης Συμμαχίας πού είχε ύπογράψει μέ τή Σερβία τό 1913, άνέπτυξε, μέ τήν εύκαιρία συνομιλίας του πού είχε στό

Παρίσι μέ τό Γιουγκοσλάβο ύπουργό τών Έξωτερικών Nintchich, σέ έκθεση του όρισμένες άπόψεις οι όποιες θά βοηθούσαν, κατά τή γνώμη του, τό ελληνικό κράτος νά εξέλθει από τή διπλωματική του άπομόνωση καί νά άποκαταστήσει ή νά δημιουργήσει δεσμούς φιλικούς καί όμαλούς μέ τά γειτονικά του Βαλκανικά κράτη καί τήν Ίταλία.

Από τό 1924 όμως μέχρι τό 1928, όποτε ό Βενιζέλος άναλαμβάνει τήν έξουσία μετά τήν εκλογική νίκη του Αύγουστου του ίδιου χρόνου, μεσολαβούν ιστορικά γεγονότα τά όποία του επιβάλλουν νά μεταβάλει κάποιες άπόψεις του ως πρός τόν τρόπο πού θά διευθετούνταν οι σχέσεις τής Έλλάδας μέ τά Βαλκανικά κράτη καί τήν Ίταλία. Άρνείται στό Μουσσολίνι τήν ύπογραφή συνθήκης όταν αὐτός τό ζητά,³⁸ μέ τόν ίδιο τρόπο αντιμετώπιζει καί τό Μαρίνκοβιτς επικαλούμενος τό πνεύμα ειρήνης πού επικράτησε στό διεθνές πεδίο μετά, κυρίως, τόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Έπιζητά όμως τήν συμφιλίωση τής Έλλάδας μέ τούς βαλκανικούς της γείτονες γεγονός πού επιτρέπει νά διατυπωθεί ή άποψη ότι ό Βενιζέλος παρέμεινε πιστός στίς ιδέες του, έφόσον τό γενικό πλαίσιο τής εξωτερικής πολιτικής τής κυβερνή-

σεώς του, παρέμεινε άναλλοίωτο όπως τό δραματιζόταν τό 1924. Οι επιμέρους διαφορές, πού παρατηρούνται άνάμεσα στίς άπόψεις του 1924 καί τήν εξωτερική πολιτική πού ό Βενιζέλος έφήρμοσε τό 1928 - 1932, όφείλονταν κυρίως στό ότι, μέσα στην τετραετία 1924 - 1928, α) ή Ίταλία είχε μεταβάλλει στάση άπέναντι στην Έλλάδα, β) στίς διαπραγματεύσεις πού έλαβαν χώρα μεταξύ Έλλάδας - Τουρκίας, Έλλάδας - Γιουγκοσλαβίας διακανονίσθηκαν όρισμένες λεπτομέρειες τών προβλημάτων πού εκκρεμούσαν στίς σχέσεις τών κρατών αὐτών καί σημειώθηκε σημαντική πρόοδος. Έπομένως τό έδαφος είχε προετοιμασθεί διπλωματικά έτσι ώστε ό Βενιζέλος μόρεσε νά προχωρήσει μέ γρήγορο ρυθμό στην εξομάλυνση τών διαφορών τής Έλλάδας μέ τά κράτη αὐτά. Παράλληλα επιδίωξε τή βελτίωση τών ελληνοαλβανικών καί ελληνοβουλγαρικών σχέσεων.³⁹ Τέλος ως σημειωθεί ότι τό προσωπικό γόητρο του Βενιζέλου στάθηκε άποφασιστικός παράγοντας στην εφαρμογή τής εξωτερικής του πολιτικής.

31. Supra.

32. Ι. Αναστασιάδου, *op. cit.*, σελ. 313.

33. Ibid, σελ. 313, 322-331, 347-350.

34. Σ. Λάσκαρι, *op. cit.*, σελ. 233-236.

35. Ι. Αναστασιάδου, *op. cit.*, σελ. 313, 347-366.

36. Κ. Σβολοπούλου, *op. cit.*, σελ. 141-152.

37. Ibid, σελ. 111-112, ύποσ. 1, Αναστασιάδου, *op. cit.*, σελ. 339, 390-393.

38. Κ. Σβολοπούλου, *op. cit.*, σελ. 120.

39. Ibid, σελ. 106-110.